

Border, contour, fragment – Haupt's strolls between the world, the other, utopia and text

Andrzej Niewiadomski

ORCID: 0000-0002-3896-5153

Forgetting for a moment what we know about various contexts and interpretations of Haupt's work – the body of literature on Haupt is constantly growing – let us turn to the sources of his prose. However, not in the sense of early works, sources of inspirations and borrowings; the last short stories from the only volume published when Haupt was still alive leads us towards images and events from earliest childhood, like a reversed autobiography. Although those memories are extracted from the depths of memory with some difficulty, there is a clear observation at the very beginning:

Not much reached us from that side of the **perimeter**. There was the Austrian **border**, so **on this side** there were finances, and **on the other side** of the Zbrucz – *soldat* with a spear. In Russia the military worked as **border** guards, something like KOP [Corp of Borderlands Protection – PZ]. But then the war came and it was all to become somewhat **blurred**. So first of all, the names of towns and cities ran closer. Before, there were only Wołoczyska and Podwołoczyska, but now there is also Żmerynka, and Wapniarka, and Winnnica, and Kamieniec Podolski, and Płoskirów. But **that country** remained **that country**, and **here** was **here**. **Here** was Jagielnica and Probużna, and

Skąła, and Borszczów, and Ułaszkwce, where I was born. Where I spent the earliest years of my childhood (BD 427, highlights by me, A.N.)¹.

This opening suggests that borders and borderability were categories which first of all, shaped Haupt's worldview, and secondly, are forever connected with spatial vividness of differentiating, the division into "here" and "there", "mine/ours" and "someone's/nobody's". There is more to those dichotomies: although in both cases Haupt characterizes spaces using the names of local towns and villages, but only when he describes the foreign land does he stress its linguistic (and dynamic) character through the phrase "the names of towns and cities ran closer", whereas what is "here" seems to be more physical and tangible. The rigid, partitionist border remains in consciousness despite later changes, despite marching armies (which often appear in Haupt's prose) and traumatic, personal war experiences. Podolia is occupied by the Russian army, an alien world taking over the intimate, closest surroundings; moreover, there is a comment concerning the definiteness and permanence of borderlands delimitations, "it was all to become somewhat **blurred**" (highlight mine, A.N.). We thus know that the border type was significant for the original shape of Haupt's identity idea— something classified as "formal, physiographical" by geographers, assuming that there are also "natural" borders (such as the Zbrucz), as every single border is a product of the human mind². Additionally, the border indicated by Haupt is linear, complex and permanent, rather than zonal, simple, and changeable. It is thus an exceptionally distinctive marker, which is moreover related to civilizational divisions in Haupt's prose. What is mine/ours is on the western side of the "perimeter", and "there" is on the eastern side.

In *Z Roksonalii* [From Roksolania] Haupt revisits this issue, trying to define the territory of "here" – one he could identify with, but this will always be limited to shifts in the civilizational barrier between the West and the East, rather than drawing a detailed map of the area that interests him. However, this does not mean undermining its relatively constant status, as a border – according to geographical definitions – is "a line or zone which separates fragments of space within a defined period of time", or more generally: "it is a geometrical form (a line or zone) which conventionally separates fragments of spacetime from one another"³. However, although explorers and conquerors of the eastern territories of the First Polish Republic could not specify the borders, "they did not look at what was under their feet, they imagined some «Ultima Thule»" (ZR 140), the "strangers" who represented the upcoming modernity established clear borders – even if some were unjust, not taking into consideration linguistic or national nuances. Haupt mentions de Beauplan's maps, the Curzon line, but the border from the fragment cited above has a similar character: first partitionist, then separating the Second Polish Republic from Russia. However, it illustrates a different way of thinking about borders, from before the scientific, military, and political precision; borders treated as a zone, limes, frontier or borderlands, which – similarly

¹ All quotes are from the following editions of Haupt's prose: Zygmunt Haupt, *Baskijski diabeł. Opowiadania i reportaże* [Basque devil. Short stories and reportages], edited by Aleksander Madyda, introduction by Andrzej Stasiuk (Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2016), henceforth BD; Zygmunt Haupt, *Z Roksolanii, Opowiadania, eseje, reportaże, publicystyka, warianty, fragmenty (1935–1975)* [From Roksolania. Short stories, essays, reportages, articles, variants, fragments], edited by Aleksander Madyda (Toruń: Wydawnictwo UMK, 2018), henceforth ZR. Quotes from Haupt's texts from Stanford University archives (Zygmunt Haupt papers, M0356. Dept. of Special Collections, Stanford University Libraries, Stanford, Calif.) are marked as ZHP, with catalogue location.

² See Jerzy Bański, "Granica w badaniach geograficznych – definicja i próby klasyfikacji" [Border in geographical studies – definitions and classifications], *Przegląd Geograficzny* vol. 4 (2010): 503.

³ Bański, 492.

to the Roman frontiers – protect from “foreigners” and serve as a passage between the world of different civilizations⁴, contrary to a sharp cut associated with “boundaries” or “borders”⁵. However, there is no doubt that the east border of Haupt’s homeland is precise, and many of his works reveal the basis of this precision related to his disillusionment with the world “on the other side”: in *Z Roksolanii*, *Lutnia* [Lute], *Perekotypołe*, *Coup de grâce*, *Meldunek o nieprzybyciu Wełnowskiego* [Report on Wełnowski’s non-arrival], *Balon* [Balloon] Haupt creates the linguistic reality of “that country” as a world that can be conceptualized through categories proposed by Koneczny, Halecki and Huntington. At the same time there is no intermediate zone, the eastern border seen like this would resemble other geographical definitions, according to which e.g. it is “a vertical surface crossing a border delineated on the ground, separating the territory of one state from other states or no-man’s areas”, or even introduce visual elements to the definition, such as “an imagined curtain separating states and no-man’s areas”⁶.

At first glance, the world of Haupt’s protagonist is clearly separated from what is foreign, but only apparently separated from other “own”, specific areas from Roksolania: Żółkiew, Lviv, Zaborze, Gorgany, Stryj. But how to delineate this area if this protagonist, while travelling west, notes his presence in borderland areas, e.g. “where the ethnographic Lemko language can be heard even in Beskid Wyspowy” (BD 257), and “chładowski land belongs to the area of the ethnic borderland”, where the border is elusive because it **“meanders somewhere”** (BD 467, highlight mine, A.N.), or observes that the “podbeskidzki piece of Dzikie Pola” (ZR 131) exists in the reality of People’s Poland? On the one hand, he clearly juxtaposes the remnants of “a small fragment of latyczowski district left on the west side” (ZR 123) with other parts of Poland, writing that its architecture does not correspond with the Polish landscape, and on the other hand – he is unwilling to delineate the west borders of this piece of land. And so he transfers the border zone concept, characteristic for historical Polish understanding of space, which allows the interpenetration of Polish and Russian (in the historical sense of this word) elements.

⁴ Haupt’s note about the Peace of Riga is interesting in this context: “Professor-prime minister dictating the Soviets peace conditions in 1920 gave up the «cordoned» Podolia with Kamieniec offered to him by the Soviet delegation. But the contemporary Polish military saved a strategic, 40-kilometer-wide belt from the Jagiellonian Eastern borderlands, east from Lida, Baranowicze, Łuniniec, Równe railroad, hence the shape of the Polesie border. Had Podolia been «cordoned» as part of interwar Poland, then perhaps the escaping Soviet tanks would not have even reached the Zbrucz in September, and this may have changed that war’s outcome. What-if’s, what-if’s...” (ZHP, box 10, folder 10). Haupt’s geopolitical consciousness was influenced by geographical politics which was developing dynamically (mostly in Central and Eastern Europe) from early 20th century to the interwar period. Maciej Górny offers an interesting perspective in *Kreślarze ojczyzn. Geografowie i granice międzywojennej Europy* [Mapmakers of motherlands. Geographers and borders of interwar Europe] (Warszawa: IH PAN, 2017). For a discussion of Haupt’s idea of borders in spite of temporary political interests, see Michał Klimecki, “Granica na Zbruczu 1918-1939 r.” [The Zbrucz border], in *Granice i świat współczesny* [Borders and contemporary world], edited by Zbigniew Karpus, Beata Stachowiak (Toruń: Wydawnictwo UMK, 2010).

⁵ See John Robert Victor Prescott, *Political Frontiers and Boundaries* (London: Routledge Library, 1987), 1–57. Prescott introduces significant differentiations, explaining that borderlands are not the same as borders, simultaneously signaling the presence of internal “borderlands”. In this context, the term “boundaries” would be closer to the “cordoned” reality from Haupt’s short story. A clearer conceptualization of this issue can be found in Hastings Donnan, Thomas M. Wilson, *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, translated into Polish by Małgorzata Grajper-Głowacka (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007), in which the authors, referring to e.g. Prescott, propose a different terminological practice: border is associated with countries, frontier – with borderlands, and boundaries – with material and social determinants of borderlands. Referring to Ladis Kristof, they stress the significant difference between boundary and frontiers (Donnan, Wilson, 71, 73). As a result we are dealing with a clear-cut division: on the one hand there are formal terms (border), on the other – the borderlands area (frontier), and the term boundary is the broadest, it refers to many types of social boundaries with a material-spatial character, as well as to social and symbolic boundaries imagined by individuals and groups (Donnan, Wilson, 37).

⁶ Bański, 491.

However, this perspective has its limits, which materializes in one of Haupt's short stories: the Zbąszyń train station, located at the border, where the protagonist arrives from his trip to Paris. During his train journey he notes, similarly to the case of the cordoned reality, the names of places located between France and Poland: "Already after one day there was Charleroi, then Aachen, Essen, Hamm, Stendal – a foreign country" (BD 226)⁷. For Haupt's protagonist, the country's border – modeled after the first one he experienced – is always a clear barrier, which is also connected with entering subsequent stages-areas of life. Haupt scrupulously notes each and every time it is crossed, his thoughts circulate around such facts and keep returning to them. This is also the case with his episode from the September Campaign (an internment camp in Hungary, when the border is crossed "at a loss and with bitterness", BD 680), trips to the Polish army in France (an episode from *Baskijski diabeł*), evacuation to England⁸, additionally connected to the first encounter with "a new element", or in the case of crossing the Atlantic to go to Louisiana. Subsequent borders on the way to the West move him further away from his homeland, and going east is impossible, with one exception from before the war, i.e. returning from Paris to "arcadia"⁹; as if that protagonist "bounced off" the impassable barrier on the Zbrucz, of which he had been aware since early childhood.

Curiously, while moving west, despite the visible, linear, precise borders, Haupt creates buffer zones which help deal with survival trauma and highlight the fact that all the places visited by the protagonist finds belong to the same civilizational area – just as when Haupt was tracing relations between different Polish regions. This is the role played by the sea, territories of Hungary, (the former) Yugoslavia, Italy and France on the way to the Anglo-Saxon world. Even the tragedy of leaving the homeland is modeled by the awareness of shared space on both sides of the Carpathian Mountains, created thanks to "our Ukrainian Piedmonteses" (ZR 342)¹⁰. The barrier separating the West from the East, its chaos and anarchist-totalitarian societies, is the only impassable border, a frontline. Hence in his early prose (with a subtitle "a didactic story") Haupt creates uhlan Czuchnowski, originally a man without a past. Facts "**partitioning**" his life are not a barrier that would protect him from "dullness". Only after serving at the border (both Polish and Scottish) is he radically transformed. Czuchnowski, crossing also the Polish-Hungarian border in Rachov, is aware that a different frontier is more important: "He was guarding good from evil. He served most selflessly" (BD 187). That axiological element is almost the same as the topographic determinants of the border. And whenever it is impossible, we are dealing with anxiety stemming from the lack of borders, with invasion of the elements which introduce disorder in the spacetime established in the protagonist's mind thanks to borders.

⁷ This foreignness is also related to the presence of swastikas on chimneys. In the pre-war reportage *Aspekt Śląska* [Silesia's aspect] Haupt clearly notes the character of the autonomous Silesia – borderland, and in connection with the Polish-German conflict.

⁸ *W drodze na morzu* [En route by the sea] and *Kawaler z morskiej pianki* [Bachelor from sea foam] showcase the cartographic-geometric type of imagination in border creation: "The distant sea shore already seems like dead, uninhabited land, oblique rocks of St-Jean-de-Luz, all similar in their smoothness and inclination, resemble a geometrical solid, mathematical walls" (BD 168); "Regardless of how you look at it, there is land here, drought, solid land, and further away, on the other side, the flat sea starts, running away – moving, leaking, distant sea. [...] Lines running like hypsometric layers, the sea approaches them, drooling like an infant. And this is where this line of dirt comes from" (BD 388).

⁹ Haupt's travels from after the war were not reflected in any of his literary and paraliterary works.

¹⁰ Haupt writes that "nothing has been known about it" (ZR 342) [i.e. Transcarpathia], but simultaneously provides information which shows that this is not true. Ukrainians, portrayed differently on different stages of Haupt's career, are classified as the West here. It is significant that the two initial paragraphs cited at the beginning of this paper were translated into Ukrainian by Haupt (ZHP, box 10, folder 10).

W Paryżu i w arkadii [In Paris and in arcadia] is the perfect example of such a mechanism. Both spaces – Parisian and Polish – are seen in the context of chaos; street advertisements in Paris, the rhythm with which they appear in memory resembles marching Great War armies. Disorder of the metropolis and disorder of the war do not allow to define the area observed by the protagonist. In the short story, moving round Paris is presented through a series of randomly listed places, whereas the events of the war are taking place in some unnamed space of an Eastern borderlands town and its area, which are not idyllic, compromising its “arcadian” character. “The town seems to have shrunk”, “as if looked at through flipped binoculars, there is a sense of calmness and sadness” (BD 224). But Paris can be tamed as well. Unlike in *W Paryżu i w arkadii*, in *Fluctuat nec mergitur* Haupt opens with precisely delineated borders of the area that interests him:

Paris is shaped elliptically. Avenue des Champs-Élysées, rue de Rivoli, rue de Faubourg St-Antoine comprise its long axis, with a short, perpendicular axis: boulevard Sebastopol and boulevard St-Michel. Boulevards surrounding the center, La Cité, are elliptical concentric rings. On the west there is Bois de Boulogne, on the east – the Vincennes forest. On the north Montmartre, and on the south – Montparnasse. We will not get lost (BD 651).

The text, concentrated on the dynamics and chaos of the Parisian lifestyle, closes the image of Paris’s “borders, *octroi*” (the latter are internal customs offices which functioned in Paris up until 1948). Haupt’s description seals the area which – even if we treat the rules of modern urban planning dogmatically – has a strong inclination towards fluid transformation into suburbia. In reference to the Polish space, portrayed similarly as a reality of contrasts, the same literary device can be found in the form of Żółkwia’s tollgates (as well as its walls, an additional separating factor) – a city that used to be perfect, and whose streets are now covered in sewage. It seems that delineating borders of each area within some civilizational unity constitutes a remedy to vagueness, anonymity, and chaos. Everywhere he goes, Haupt’s protagonist no longer draws a line separating two worlds, but a border that would give a specific shape, outline, contour of the reality that is being experienced, starting from a fragment of one of his “Parisian” stories about the need to familiarize oneself with the area within a 20-kilometer radius in order to comfortably function within it. Haupt’s internal borders constitute the formula of specifying everything that is “here”, what is within the perceptive capabilities of a subject that learns about the world through their senses. This is why in Haupt’s prose we are dealing with constant drawing of “small” borders, and it is not predominantly in the metaphorical sense, with marking the area of “separated” houses, woods, hunting areas, estates, farmlands, tollgates, the order of their districts and worlds (*To ja sam jestem Emmą Bovary* [I am Emma Bovary]), “separate” villages (such as Łosie), closed spaces of gardens (*Ogród Jezuicki* [Jesuit garden], *Rigor mortis*).

When Haupt shifts the focus to the earliest Podolia memories, he also shows how difficult it is to organize space based on clear delimitation. Despite that vagueness capitulates, even if it is expressed in a cut ellipsis which concludes the paragraph. Grammatically this sentence is the equivalent of the spacious frontier; the infinity of language – just as the infinity of landscape – is cut short:

It is incredibly difficult to understand the topography of that region, the area of Czarnokoniec. Until today I have an impression of an endless plane, but the memory of those steep ravine walls,

a small chapel at the feet of shale rocks, with a stream flowing from under its threshold, an amazing impression of full, green summer (BD 40).

The ravine walls are a border of that plane, further reinforced by the town of Probużna, “the capital and Metropolic for forty kilometers around”.

In Haupt’s prose the process of distinguishing and separating smaller areas starts at the beginning of his mature works. It is connected to his attempts at delineating the frontier remembered from childhood, and thus he tries to “manufacture its definition” (BD 573). Subsequent images of that country, as if “glued” to the civilizational border and mockingly dubbed as *Arschhöhle* by Austrian officers allow not only to see its contour and “internal” richness, but also to form a significant directive of literary work:

One has to separate oneself from that space, as if it was not difficult and impossible, to say to oneself: here is here, and there is there. To be an objective master to oneself. To segregate, but not systematically, as once can get lost in those systems created systems’ sake, but to divide and to say that things are different (BD 575).

And so the separation actions undertaken by Haupt have a local character, and at the same time they help escape from the traps of modernity which make everything look the same. It is not about efforts to put everything in order, which seems impossible due to the limits to individual spatial experience, nor is it about creating autonomous fragments of the world in such a way as to make them reflect some unobtainable whole – it is about “making things different”, i.e. confronting their specificities with one another, and thus about proving the unobtainable, unobvious integrity of a bordered territory of a range which is difficult to imagine.

Such actions can be found throughout Haupt’s works, they transform into an obsession – not visible at first glance, but intensely present – with distinguishing, separating, loneliness, which concerns both people and objects. A city house “separate and lonely like a gloomy rock in shallow sea water” (BD197), a seaside house from another short story is “abandoned”, “pushed away” (BD 415), people – always separate and mysterious. When Haupt characterizes the world of individual characters, he does it in a way that resembles how he characterizes space, he isolates individuals and creates “laboratory” conditions for studying them:

I would like to work on them one by one, select, pull them out from the mass and the crowd. Take a good look, throw some light on them to see what they are really like. Enough generalizing, collective thinking and seeing! Take them one by one, as if each one were unique, to see for myself that indeed they are unique specimens. The same as this one, and that one. A truly separate person, truly the only one (BD 565).

There is an apparent contradiction in this declaration. The other is the same, and yet separate, standing out, specific. Haupt uses a device resembling his attempts at characterizing specific spaces when, while describing what is foreign, he often reaches for analogies with the familial. If, while writing about the relationship between self and the other, he asks the

fundamental question: “Where is the line between myself and the other?” (BD 567), this question is extended to “where is the line between myself and the world, of which the other is an autonomous particle?”. Just as space is cognizable only in a specific dimension of areas that can be delineated, a small town in the Eastern borderlands where the protagonist arrives (significantly) for a geodetic internship, and scrupulously measures fragments of its space, as well as social, national, and religious groups in order to isolate one person, the titular “Emma Bovary”, confronting her alleged way of perceiving reality with his own, Haupt singles out individuals from the abyss of modern mass, and portrays them in detail. Haupt’s “here is here, and there is there” has at least two dimensions; one concerns the physical space and experiencing it at its source, whereas the other one is an attempt at drawing the line between self and everything external to it¹¹. It is characteristic that both forms of demarcations can be found in initial and final parts of *Fragmenty*, respectively. But although the categorical character of formal borders dividing space raises no doubts, those dividing self from the world are sometimes questioned in this prose – but it seems that only in order to highlight their necessity even further. When Haupt writes in the final parts that “One time I will be one with the whole, and another time I will be alone, completely alone, nothing else will matter, only me. I will feel as if the world and I were one” (BD 440), he goes from a blurred identity to a delineated, defined one: “the world and I are the same” does not mean being lost in the abyss of reality, but, to the contrary, singling self out from the mass of phenomena.

“Separate from space” – this is much easier for Haupt’s protagonist than drawing a line between his own and the other’s self-awareness; it even seems that Haupt makes a certain effort by signaling the possibility of a shared territory of two people, antagonized against everything beyond this utopian unity, in his love stories¹². However, there is a significant doubt related to that, which tips the scales and makes Haupt’s protagonist’s existence a chain of activities leading to establishing borders. The laconic “But why persuade, invent, multiply – you are here by yourself” appears in the context of emotional engagement, repeated in a similar form and separated in the text: “But why lie, make up – you are here by yourself” (BD 525). A love story is an exposition of an individual perspective rather than an expression of a perfect unity of two people. On its margin, Haupt will develop his half-poetic theory about the sky as the only space connecting individuals:

the only thing they have in common is the sky, stars, clouds. Everything else: planes, grasslands, hills, mountains, cliffs, seas, rivers, all that crust, so varied, scum, all those pits, bulges, abysses, plants, soils, swamps, wetlands, tundra, forests, woods, dunes, deltas, limans, all these “reliefs”

¹¹Haupt introduces further divisions here, within self, in many places highlighting the segmental character of the protagonist’s existence, e.g. writing about the seven-year metabolic cycle, or stressing “separated” experiences – what is interesting, also related to territorial divisions of “own” space from foreign space, e.g. “A very isolated memory of that, because I am far away from my place, a memory very cut out, separate like an amateur snapshot glued on a page in a photo album. A few amateur days of life spent separately” (BD 259).

¹²See e.g. “It is wonderful and delightful, and separately on the court’s rectangle cut off from the world with a net, one can forget about everything, the world is left on the other side, and here only the two of us, and **nothing** and **nobody** else, locked in the geometrical rectangle and us, only us, and the rest – as if cut off with a knife. It does not matter; it does not exist. This isolation is artificial, but accidentally it helps and brings satisfaction” (BD 266, highlights mine, A.N.). Or: “And so here in Maruszka’s arms I forgot about the world piling up, as if it was not there, [...] here it was only us, and there the world was rubbish, tall-told [...]” (BD 293).

and “floras”, damn it! everything so varied, momentarily seems so foreign and distant, and overseas to someone used to their own. And it is enough to raise your head, look at the vast sky, familiar to everyone and shared by everyone (BD 524).

We should also notice that Haupt, who had vast general knowledge, especially about the natural environment, must have known that the sky looks different depending on the latitude. This reference is probably supposed to create another differentiating figure, to draw another border. At first it may seem like a demarcation line between immanence and transcendence (a perfect relationship of two people contains a transcendent element); this is supported by the variant of the already cited opening of *Fragmenty*, in which Haupt establishes borders as a significant element of his own perception of the world:

Right behind the fence there was the railway embankment. For the first time I had seen the horizon lifted and pressed evenly on the sky. A peculiar world, not forgotten, a mathematical straight line separating the solid earth from the sky. The thick line of tracks cut in the sky, sharply, separating. It seemed like it had been going on since the beginning of the world. It was in the evening, one without a sunset, fire, and light, in some strange garden, and that evening that hard line of the railway track, cutting off the length, diversity, solidity, familiarity of the world from the sky, atomized, scattered, misty-spacious, cloudy and evening (ZHP, box 9, folder 4).

Thereby the vision of the sky as a meeting place with the other is deconstructed. Earth can be systematized, or at least divided according to the topographic and natural variety, the sky is characterized by a series of epithets suggesting an incognizable abyss. Haupt is clearly attached to immanence, as this is the territory where he is able to delineate areas that can be described. Perhaps the cited fragment did not make it to the final version due to the fact, that it stresses the barrier separating immanence and transcendence too obviously, it relies on a schematic, symbolic division¹³. However, in Haupt’s works what is related to the “solidness” of earth does not enjoy the status of a safe world either. Just as the sky disperses borders, it is a “scattered” and simultaneously unified reality, the human reality can sink into entropy; Haupt starts the short story opening his first planned collection of prose with a threat of entropy. In order to avert it, differences need to be articulated. Hence “my country is a country of four seasons” (BD 22), and the spatiotemporal borders related to times and places become delimitation lines of the text’s fragments, the last one about the escape of two people running away from the implied, ravishing idyll of the sky. And so the world of borders is suspended between two undifferentiated spaces, and although one may be associated with a utopian “paradise”, and the other one is a consequence of social and civilizational transformations, they both take the form of anti-utopia precisely because they leave no place for creative activity that would differentiate and delineate.

¹³Those symbolic senses are further reinforced by one more element: the tracks function as a borderline, and the final sentences of the cited fragment are: “And then a train passed, a goods train, with tufts of steam, smoke, and exhaust fumes stuck to it. With all the solidness of boxes of cargo cars against the background of the sky, exaggerated out of earthly proportions, in the rattle and metallic clangor of bumpers and chains. A train, spotted in the evening, for the first time from the backyard of someone else’s house...”. Being “out of earthly proportions” and at the same time “against the background of the sky” suggests moving along the border rather than across it, attachment to the border as a connecting rather than dividing factor.

The reality of entropy appears one more time, in the short story *Warianty* [Variants], published around the same time as *Fragmenty*, where Haupt articulates his directive of the necessity to “separate self from space”, and where he writes: “There are no two identical things in the world” (BD 572). This brings us back to the claim that in Haupt’s works borders and frontiers are source experiences, and at the same time a category which describes his creative strategy well. In the early stages of his mature writing it takes another form, whose presence has been implied here. In the fuller version of *Stypa* [Funeral reception] published alongside *Fragmenty* and *Warianty* in 1950, which also refers to childhood memories, a father explains to his son where the place name Batiatycze comes from; it is a story about a Cossack granted an estate as a reward for finding king Sobieski, who got lost in the woods. Sobieski allegedly declared that:

he can claim as much land from these woods as he manages to encircle riding on a horse within a day. As soon as he heard that, the Cossack took a horse for himself, and a pack horse for a gleep with bags full of poles for marking the border, and gee up! And they would stop every so often, and the Cossack would yell: “Batia! Tyczy!”¹⁴, and his assistant would place a pole in the ground. And this is where the name Batiatycze comes from (BD 727).

The authenticity of those events is doubtful. The protagonist explains to himself, that since this is not real life, it has to be art, as life does not comply with the rules of composition. And at the same time he states: “I was afraid of being forced by art” (BD 727). What he likely means by that is being forced to compose events, to put together fragments and variants, and thus also to establish borders, a heroic activity which prevents from being lost in the entropic chaos, or in the paradise unity of objects and people. According to the story, the place got its name from the activity of demarcating a border. In Haupt’s world delimitation simultaneously limits physical space and creates it. However, identifying the line between “life” and literary fiction seems to be more important here. Using his geodetic knowledge, Haupt writes that life is not “function material” or “a type of nomogram”. And wherever something made up appears, dividing tools need to be used; it needs to be organized regardless of how skeptical we are about such activities. But in some way “life” is similar to art, despite the tangible barrier between them – its existence provokes copying it in literature.

As can be seen, various ways of understanding borders are present in the early stages of Haupt’s mature works. Starting from lines dividing physical space, at the same time investigating the border between self and everything else, between the reality of diversity and (unreality) of anti-utopias, and finally: between the world and a text. It may thus be said that in an attempt at establishing the framework for Haupt’s geopoetics, we are moving from the geozone to poiesis¹⁵. It may also be said that the four types of basic delimitations which appear in

¹⁴Wordplay – “Batia” is the assistant’s name, and “tyczy” is the archaic imperative form of “wytyczać”, i.e. to demarcate [PZ].

¹⁵Haupt’s prose proves that Rybicka, who tries to precisely articulate the place of two spheres in the geopoetics discourse, is correct: the «geo» zone is not only the subject and product of literary and cultural poetic practices. «Geo» can be the same driving force as poiesis” (Elżbieta Rybicka, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich* [Geopoetics. Space and place in contemporary literary theories and practices] [Kraków: Universitas, 2014], 93).

Haupt's short stories provoke further divisions, on both sides of demarcation lines, with one exception: the penultimate case, in which neither transcendence nor entropy allow to impose internal borders on self. And the remaining demarcation lines prove a reduced sense of the existence of the Whole through a peculiar symmetry related to the ability to delineate borders in one's homeland and in a foreign country, stages of one's own existence and social barriers, limited perspectives of playing specific roles in life, and constructing textual anecdotes.

Actually all those borders can be found in *Fragmenty*. The Zbrucz soon becomes a line separating the first five years of the protagonist's childhood from the rest of his life ("five years of small life separated and cut off in memory"), which are called "detached small pieces" (one of them, not included in the final draft, tells us about the impassable line between earth and sky), and – as we soon find out – they are not an obstacle in establishing a frontier separating it (already fragmented) from the diversity of the world presented in the titular textual "fragments".

In many works by Haupt it is possible to trace the process of establishing and at the same time crossing borders; they only seem to be contradictory. Haupt noted in the margins of a characteristic of his own work that "being a poet means crossing the line" (ZR 166), it means carrying "one's privileges" "across all cordons" – but this transgressive movement of imagination is only possible in a world with borders, where they are delineated by the "poet" himself. Perhaps the secret of his literature lies in the impossibility to breach only one cordon: the one separating immanence from transcendence. "Why was man placed between two extreme sadnesses-fears? Claustrophobia and agoraphobia. The fear of confinement and the fear of space. Which one is worse?" (ZR 349) – asks Haupt in his unfinished short story. However, it should be mentioned that normally confinement does not cause any suffering for Haupt's protagonists, and they are able to tame open space through dividing it with borders. Therefore "agoraphobia" concerns the abyss of chaos or (in a reversed perspective of looking) – the abyss of the sky.

Haupt's borders – physical, existing on maps, as well as imagined by him – almost directly translate into the process of text fragmentation, which consists of genetically diverse areas, such as descriptions, anecdotes, characteristics, comments (always referring to a locum). All of them are ready-to-use elements, building blocks for constructing the countries of Haupt's short stories. It is a finite repertoire which he operates so skillfully that he cannot be accused of schematism. In other words, he "dresses" obsessively recurring themes in the robes of spatial categories, in which borders play the key role. Finally, let us trace those devices in Haupt's writing technique, variants of one unfinished story, which – just as *Fragmenty* – opens with an image of a river separating different territories.

Three short fragments of (most likely) one, planned short story, with a recurring image of the Bug as a river separating two worlds, can be found in Haupt's archive. The most elaborate one is the beginning of a story about the protagonist's Sunday trip with three companions undergoing military training "to Kodeń [in order to] see the miraculous image of Madonna Kodeńska" (ZR 335). In the first parts of the text the protagonist is mostly interested in the proving range, located "between the Bug and the Muchawiec in a gore created by the two rivers, crossed by two roads leading to Brześć" (ZR 332). In the other two short variants we see

the Bug upon Krystynopol and Sokal; in the former only the very existence of the river dividing two banks is highlighted, and in the latter, confronted with the motif of a ruined bridge, puts the alleged theme of an unfinished story to the fore:

Love is like a shattered bridge.

Of course what I mean is tragic, unfulfilled love – because this is the only true love (ZHP, box 9, folder 8).

Paradoxically, we are able to say the least about the thematic dominant feature of the longest preserved fragment; we do not know whether the horse ride to Kodeń is supposed to be treated as a pretext, or whether Haupt was going to focus on the related anecdote. Such a loose attitude to factuality and moving events and characters to turn them into a background for very different, seemingly unrelated worldview constructions¹⁶ is common in Haupt's prose. Based on the presence of specific protagonists (Emil Milowicz, Księżycki, Góralczyk) and military exercises it is likely that the two variants were written around the same time as *Lili Marleen* in which the motif of ethnic frontier is also highlighted – probably in late 1960s. In the longest one Haupt writes:

That proving range was located where a few lands met: to the east, Polesie, to the south Wołyń, and on the other side, ethnographically cut clean by the river, Podlasie with its inhabitants – definitely Poles (ZR 333).

Thee proving range, situated so specifically, has its own – although untight – borders, which means that people can leave it “on Sunday afternoons, escape far away, without superiors droning on about duty, discipline, restraint, logics, all that sophisticated military bullshit” (ZR 336). Haupt juxtaposes the borders of military (as well as political) orders with ethnographic and physiographic ones¹⁷. They are the starting point, although he is imprecise in his demarcations (Polesie also stretches to the north, and the area on the other bank of the Bug was not exclusively Polish – even before the partition it belonged to the Grand Duchy of Lithuania) – the goal is artistic rather than factual. Physical borders have the same function within the text: stories about the proving range and episodes in military life, stories about the frontier with a story about a stubborn peasant crossing the dangerous river at night with a cart, and finally the proper story, of which we only receive the following fragment:

It is wild and sylvan. Finally you can see a clearing and some rooftops: a farm in the middle of the forest. Such a mid-forest farm is very different from village and inter-human ones [...] (ZR 336).

Cut, a line between the forest wall and a clearing, an outlined, separate farm is at the same time a delineation between a fulfilled and unfulfilled intention. All three preserved fragments concentrate three basic thematic fields of Haupt's writing around the borders motif:

¹⁶For a longer discussion, see Aleksander Madyda, *Haupt. Monografia* (Toruń: Wydawnictwo UMK, 2012), 211-289.

¹⁷I.e. borders which redirect our attention to zones.

exploration of space, love and military experiences. Based on that we can guess how this unfinished short story, which consists of prefabricates-areas characteristic for Haupt, could end. Did Haupt's protagonist associate the forest farm with another story including a for-ester's lodge, as a pretext for revisiting a love story? Or perhaps the girl encountered there would be associated with Nietota? Did resting in that place prevent him from crossing the Bug and reaching Kodeń, was it connected to the ruined bridge symbolizing love? Or maybe Kodeń and the Madonna painting, once stolen by Sapieha from a Roman church, would be a pretext for a story similar to *Lutnia*, incorporated into the future, planned cycle *Geografia Polski* [Poland's geography], simultaneously a history of Poland? The area which Haupt writes about (perhaps this was the reason for moving the plot from Krystynopol and Sokal to Brześć, and the subtle modification of physiographic and ethnographic details), also crosses the borders of three historical parts of Poland, and the Sapiehas could play a similar role to the one played by the Żółkiewskis in *Lutnia* (the family is both connected to the Grand Duchy and Rawski's areas, both close to Haupt). At the same time it situates the painting on the "Polish" side of the Bug.

All these ideas regarding possible ending scenarios do not remove the starting point from sight – the border between fulfillment and unfulfillment, which also absorbs other nuances of delimitation which we have already listed: dividing specific space, the line between self and the other symbolized by the destroyed bridge, the line between immanence and transcendence (perhaps facing Madonna from Kodeń is too much for the protagonist and Haupt saw it as overly devotional), and finally the borders of the text and borders within it.

The protagonist of one of the variants highlighting the Bug's borderline character on the one hand admires the stubborn peasant crossing the river contrary to common sense, and on the other hand we do not know whether he will decide to cross it on horseback or ferry. We do not know whether he is going to choose Polesie, Wołyń, or the native Polish territory, which somewhat complicates the image of the border. However, elsewhere we find the following divagations:

It is strange to find oneself by the water, by the river. The river divides, here is here, and there is there, there is a different country on that side of the Bug, and a different country on this side. But once you are in its waters, you see the clean, polished sand, so white and sacred that it seems you could only throw it on the floor in a church before grand festivities. And willows and wicker, a separate wicker grove, which has nothing to do with other countries; it belongs to water.

And so it is strange here, among the Bug's waters, among wicker, on piles of sand and shoals. As if I found myself beyond space, because if I can be on both sides of the Bug at the same time, in two countries, my national identity is lost (ZHP, box 9, folder 4).

The border converges with a sense of strangeness, important for Haupt – the only state which allows to invalidate it, if only for a moment. Haupt's rule is to constantly approach it, but moving along it or functioning within it are more important than crossing it. In other words, in Haupt's prose borders have a hypnotizing charm, they captivate with their absolutism, but Haupt – under the influence of specific delimitations – tries to extend the initial area,

the frontier, to see the proper border as its element. It is the only possible way of transcending, touching the foreign, the unknown, also in the metaphysical perspective, without losing touch with what is close and own. Starting from topography and cartography, Haupt translates the physical category into axiology, epistemology, and interpersonal experience, as well as his writing technique. He circulates near different borders in order to – just as many other modern artists – reveal a small particle of the reality outlined and hidden by borders¹⁸, knowing that this is impossible. This is where – as a substitute – the desire to simultaneously be in two, three, or more countries or regions comes from. A border can be a proof of owning Everything, but only when it is seen “from within”. Also in this sense, the Bug – as a border river – simultaneously becomes central, and the border – the center from which one can look in all directions, thus representing the point of cognition of exceptional quality, as Karl Schlögel put it¹⁹.

Through establishing and removing borders, Haupt’s prose proves the presence of a difference, in many cases painful but necessary. “There are no two identical things in the world”. According to Haupt, the art of constructing texts is not to be indifferent about any of them. Haupt, shaped in times when politicians established borders based on arbitrarily interpreted data, could actually repeat after lord Curzon (who did not have good press in Poland), that the evolution of borders is a question of art rather than science due the fact that their forms and manifestations are plastic and prone to external influences. However, we should also bear in mind that “plasticity” has its limits in Haupt’s prose: what might be surprising in the light of modernity rejecting the schematicity of mental constructs, even in the vaguest of frontier areas he would carefully draw a clear line, and reaching it meant a unique cognitive privilege, protecting – for one more moment – from helplessness in the face of what is limitless.

translated by Paulina Zagórska

¹⁸Karl Schlögel, *In Space We Read Time: On the History of Civilization and Geopolitics.*, translated into Polish by Izabela Drozdowska, Łukasz Musiał, introduction by Hubert Orłowski (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009), 142.

¹⁹Donnan, Wilson, 67.

References

- Bański, Jerzy. "Granica w badaniach geograficznych – definicja i próby klasyfikacji" [Border in geographical studies – definitions and classifications]. *Przegląd Geograficzny* vol. 4 (2010): 489-508.
- Czaja, Dariusz. *Gramatyka bieli. Antropologia doświadczeń granicznych* [The grammar of whiteness. Anthropology of borderline experiences]. Kraków: Pasaże, 2018.
- Donnan, Hastings, Thomas M. *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Translated into Polish by Małgorzata Głowacka-Grajper. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007.
- Górny, Maciej. *Kreślarze ojczyzn. Geografowie i granice międzywojennej Europy* [Mapmakers of homelands. Geographers and borders of interwar Europe]. Warszawa: IH PAN, 2017.
- Haupt, Zygmunt. *Baskijski diabeł. Opowiadania i reportaże* [Basque devil. Short stories and reportages], edited by Aleksander Madyda. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2017.
- – –. *Z Roksolanii, Opowiadania, eseje, reportaże, publicystyka, warianty, fragmenty (1935–1975)* [From Roksolania. Short stories, essays, reportages, articles, variants, fragments], edited by Aleksander Madyda. Toruń: Wydawnictwo UMK, 2018.
- Klimecki, Michał. „Granica na Zbruczu 1918–1939 r.” [The Zbrucz border], in *Granice i świat współczesny* [Borders and contemporary world]. Edited by Zbigniew Karpus, Beata Stachowiak, 27-42. Toruń: Wydawnictwo UMK, 2010.
- Kłosińska-Duszczyk, Monika. "Funkcjonalizacja przestrzeni w prozie Zygmunta Haupta i Czesława Miłosza. Kresy – Ameryka" [Functionalization of space in Zygmunt Haupt's prose. Eastern Borderlands – America]. *Przegląd Humanistyczny* 3 (1998): 111-122.
- Madyda, Aleksander. *Haupt. Monografia* [Haupt. Monograph]. Toruń: Wydawnictwo UMK, 2012.
- Niewiadomski, Andrzej. "Przestrzenie Zygmunta Haupta (Rekonesans)" [Zygmunt Haupt's spaces. A reconnaissance]. *Roczniki Humanistyczne* vol. 1 (2018): 159 –178.
- Panas, Paweł. *Zagubiony wśród obcych. Zygmunt Haupt – pisarz, wygnaniec, outsider* [Lost among strangers. Zygmunt Haupt – author, outcast, outsider]. Bielsko-Biała – Kraków: Wydawnictwo Naukowe ATH, Instytut Literatury, 2019.
- Prescott, John Robert Victor. *Political Frontiers and Boundaries*. London: Routledge Library, 1987
- Rambowicz, Piotr, "«Potrafię skazać się na nicość». Kreacje przestrzeni w prozie Zygmunta Haupta" [«I can sentence myself to nothingness». Creations of space in Zygmunt Haupt's prose]. In: Paryż – Londyn – Monachium – Nowy Jork. Powrześniowa emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej [Paris – London – Munich – New York. Post-September independence emigration on the cultural map – not only Polish], edited by Violetta Wejs-Milewska, Ewa Rogalewska, 793–812. Białystok: Oddział IPN, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, 2009.
- Rybicka, Elżbieta. *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich* [Geopoetics. Space and place in contemporary literary theories and practices]. Kraków: Universitas, 2014.
- Sapa, Dorota. *Między polską wyspą a ukraińskim morzem. Kresy południowo-wschodnie w polskiej prozie 1918–1988* [Between the Polish Island and the Ukrainian sea. Southern Borderlands in the Polish prose of 1918-1988]. Kraków: Universitas, 1998.
- Schlögel, Karl. *In Space We Read Time: On the History of Civilization and Geopolitics*. Translated into Polish by Izabela Drozdowska, Łukasz Musiał. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009.

KEYWORDS

modernity

b o r d e r

frontier

FRAGMENT

ABSTRACT:

The paper discusses the claim that borders and frontiers are a source of experience, and at the same time a category which describes Haupt's prose well. In his works, the border category appears in the form of a line marking clear delimitation, and in the form of a buffer zone between different areas. Haupt translates the geographical-political notion of a border into axiology, epistemology, interpersonal experience and writing techniques. His fascination with borders expresses seeking a convenient place which would allow one to perceive the world and text as a complex order situated on the opposite pole to the undifferentiated chaos of the modern reality.

GEOPOETICS

s p a c e

textual delimitation

Z y g m u n t

H a u p t

NOTE ON THE AUTHOR:

Andrzej Niewiadomski (1965) – poet, essayist, historian of literature. Head of the Department of Modern Polish Literature and Culture at IFP UMCS. Author of numerous papers, mostly on Polish twentieth-century poetry, focusing especially the 2nd Avant-garde, catastrophism, poetry of late 1980s and early 1990s, metapoetic issues, prose by Brunon Schulz, Zygmunt Haupt, geopoetics. Recently he published *Osiemdziesiąt. Studium poezji “przełomów”* [Eighty. A study in the poetry of “breakthroughs”] (Lublin 2020), and *Przeciw entropii, przeciw arkadii. O pisarstwie Zygmunta Haupta* [Against entropy, against arcadia. On Zygmunt Haupt’s writing] (Kraków 2021).

Granica, kontur, fragment – Haupta wędrówki pomiędzy światem, innym, utopią i tekstem

Andrzej Niewiadomski

ORCID: 0000-0002-3896-5153

Spróbujmy zawiesić naszą wiedzę o coraz szybciej przyrastających, różnego rodzaju, kontekstach Hauptowskiego dzieła i pomysłach interpretacyjnych zawartych w sporej już liczbie poświęconych pisarzowi książek i szkiców. Spróbujmy, uczyniwszy to, zwrócić się w stronę źródeł tego pisarstwa, rozumianych jednak nie jako pierwociny prozatorskie ani jako zespół inspiracji i zapożyczeń. Ostatnie opowiadanie z jedyne wydane za życia Zygmunta Haupta zbioru wiedzie nas, niby odwrócona autobiografia, w kierunku obrazów i wydarzeń związanych z najodleglejszym dzieciństwem. Mimo że wspomnienia te wydobywane są z czeluści pamięci z pewnym trudem, to na wstępie otrzymujemy bardzo wyrazistą, klarowną konstatację:

Z tamtej strony **kordonu** nie dochodziło nas wiele. Była **granica** austriacka, więc **po tej stronie** byli finance, a **po drugiej stronie** Zbruczu – *sołdat* ze sztykiem. W państwie rosyjskim strażą **graniczną** było wojsko, coś tak jak u nas KOP. Ale potem przyszła wojna i miało się to trochę **zatrzeć**. Więc przede wszystkim nazwy miasteczek i miast podbiegły bliżej. Przedtem to tylko były Wołoczyska naprzeciw Podwołoczysk, a teraz zabrzmiała i Żmerynka, i Wapniarka, i Winnica, i Kamieniec Podolski, i Płoskirów. Ale **tamten kraj** pozostał **tamtym krajem**, a **tutaj** to było **tutaj**. **Tutaj** to była Jagielnica i Probużna, i Skała, i Borszczów, i Ułaszkwce, gdzie się urodziłem. Gdzie spędziłem pierwszych pięć lat dzieciństwa (BD 427, podkr. A.N.)¹.

Zdania te, otwierające opowiadanie, skłaniają do przypuszczenia, że granica i graniczność były kategoriami, które, po pierwsze, ukształtowały Hauptowski sposób postrzegania świata, po drugie zaś – związane zostały na zawsze z przestrzenną wyrazistością różnicowania, z podziałem na „tu” i „tam”, na „moje/nasze” i „czyjeś/obce”. Za tymi dychotomiami kryje się także inna dwudzielność: wprawdzie pisarz w obu przypadkach charakteryzuje przestrzenie, używając nazw należących do nich miejscowości, ale tylko mówiąc o świecie obcym, podkreśla mocniej jego językowy (i dynamiczny) charakter, używając sformułowania „nazwy miast i miasteczek podbiegły bliżej”, to zaś, co „tutaj”, wydaje się znacznie mocniej związane z fizycznym, dotykalnym wymiarem istnienia. Podział ustanowiony przez sztywną, zaborową granicę zostaje utrzymany w świadomości mimo wszystkich późniejszych zmian, mimo przywoływanych w prozie Haupta przemarszów wojsk i traumatycznych doświadczeń związanych z wojną wkraczającą w jego rodzinne okolice. Zwróćmy uwagę: Podole okupowane jest przez wojska rosyjskie, obcy świat niejako zawłaszcza intymną, najbliższą przestrzeń, a w narracji *Fragmentów* odnajdujemy uwagę, że jeśli chodzi o definitywność i stałość granicznej delimitacji, „miało się to **trochę** zatrzeć” (podkr. A.N.). Wiemy więc, że dla ustalenia się pierwotnego kształtu zamysłu tożsamościowego Haupta istotne znaczenie miał typ granicy, który geografowie klasyfikują jako „formalne, fizjograficzne”, zakładając, że nie istnieją właściwie granice „naturalne” (jak np. rzeka Zbrucz), każda bowiem granica, bez wyjątku, jest wytworem ludzkiego umysłu². Do tego należałoby stwierdzić, że wskazana przez Haupta granica ma charakter liniowy, a nie strefowy, skomplikowany, a nie prosty, i trwałe, a nie zmienny. Jest to więc znacznik niesłychanie wyrazisty, związany przy tym w utworach autora *Deszczu* z rozgraniczeniem cywilizacyjnym. To, co moje/nasze, lokuje się po zachodniej stronie „kordonu”, „tam” zaś kojarzone jest ze stroną wschodnią.

W eseju *Z Roksolanii* pisarz powróci do tej kwestii, próbując wyznaczyć terytorium „tu”, terytorium, z którym mógłby się utożsamić, ale działania te zawsze będą ograniczały się do odnotowywania przesunięć cywilizacyjnej bariery pomiędzy Wschodem i Zachodem, a nie ścisłego obrysowywania granic interesującego go obszaru. Nie oznacza to bynajmniej

¹ Wszystkie cytaty prozy Haupta podaję za wydaniem: Zygmunt Haupt, *Baskijski diabeł. Opowiadania i reportaże*, zebrał, oprac. i notą edytorską opatrzył Aleksander Madyda, wstęp Andrzej Stasiuk (Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2016), dalej oznaczone skrótem BD; Zygmunt Haupt, *Z Roksolanii. Opowiadania, eseje, reportaże, publicystyka, warianty, fragmenty (1935–1975)*, zebrał, oprac. i notą edytorską opatrzył Aleksander Madyda (Toruń: Wydawnictwo UMK, 2018), dalej oznaczone skrótem ZR. Cytaty z pism Haupta znajdujących się w archiwum Uniwersytetu Stanforda (Zygmunt Haupt papers, M0356. Dept. of Special Collections, Stanford University Libraries, Stanford, Calif.) opatruję skrótem ZHP, podając ich lokalizację w katalogu.

² Zob. Jerzy Bański, „Granica w badaniach geograficznych – definicja i próby klasyfikacji”, *Przegląd Geograficzny* z. 4 (2010): 503.

podważenia względnie stałego jej statusu, granica bowiem – zgodnie z definicjami geograficznymi – jest „linią lub strefą, która oddziela od siebie fragmenty przestrzeni w określonym przedziale czasowym”, lub ogólniej: „jest formą geometryczną (linią lub strefą), która umownie oddziela od siebie fragmenty czasoprzestrzeni”³. O ile jednak, jak pisał Haupt, odkrywcy i zdobywcy wschodnich terytoriów I Rzeczypospolitej, nie potrafili ukonkretnić linii granicznej, „nie patrzyli na to, co mieli pod nogami, majaczyła im się jakaś «Ultima Thule»” (ZR 140), o tyle „obcy”, reprezentujący nadciągającą nowoczesność, wykresłali być może niesprawiedliwe, być może nieuwzględniające językowych czy narodowościowych niuansów, lecz ścisłe granice. Haupt wskazuje na mapy de Beauplana, pisze o linii Curzona, ale podobny charakter ma granica z cytowanego na wstępie fragmentu: najpierw zaborowa, a potem oddzielająca II Rzeczpospolitą od Sowietów. Znajdujemy tu jednak ślad innego myślenia o granicy, sprzed czasów naukowej, wojskowej i politycznej precyzji; granicy traktowanej jako strefa, limes czy pogranicze (*frontier, borderlands*), podobnie jak rubieże starożytnego Rzymu, będącej formą zabezpieczenia przed „obcym” i jednocześnie łagodnego przejścia pomiędzy światami różnych cywilizacji⁴, w przeciwieństwie do zdecydowanego cięcia kojarzonego z *boundary* lub – wedle innych koncepcji – z *border*⁵. Nie ulega jednak wątpliwości, że kraj rodzinny Haupta posiada w każdych okolicznościach precyzyjnie zarysowaną wschodnią granicę, a wiele utworów pisarza ujawnia podstawy tej precyzji związane z brakiem złudzeń co do świata „po tamtej stronie”: w urywkach *Z Roksolanii, Lutni, Perekotypołe, Coup de grâce, Meldunku o nieprzybyciu Wetnowskiego, Balonu* pisarz kreuje w języku rzeczywistość „tamtego kraju” jako świat dający się ująć w kategorie proponowane przez Konecznego, Haleckiego czy Huntingtona. Nie ma tu przy tym strefy przejściowej, wschodnia granica tak widziana bliska byłaby innym definicjom geograficznym, mówiącym na przykład, iż jest to „powierzchnia pionowa przechodząca przez linię graniczną wyznaczoną na powierzchni zie-

³ Bański, 492.

⁴ Interesująca w związku z tym jest notatka dotycząca pokoju ryskiego zachowana w archiwum pisarza: „Profesor-premier dyktujący w roku 1920 Sowiekom warunki pokoju wyrzekł się ofiarowanego mu przez delegację sowiecką «zakordonowego» Podola z Kamieńcem. Tyle że z Kresów jagiellońskich ówczesni wojskowi polscy ocalili pas strategiczny o szerokości 40 kilometrów biegnący na wschód od rokady kolejowej Lida, Baranowicze, Łuniniec, Równie, stąd na mapie to wybrzuszenie granicy na Polesiu. Gdyby Podole «zakordonowe» zostało przy Polsce międzywojnia to może utykające czołgi sowieckie nie dotarłyby nawet do Zbrucza we wrześniu i to może by i zaważyło na losach tej wojny. Dobrze sobie to takie «gdybanie»” (ZHP, box 10, folder 10). Świadomość geopolityczna Haupta została ukształtowana pod wpływem rozwijającej się szczególnie dynamicznie (i głównie w państwach Europy Środkowej i Wschodniej) od przełomu XIX i XX wieku do lat międzywojennych geografii politycznej. Interesująco na ten temat pisze Maciej Górny w książce *Kreślarze ojczyzn. Geografowie i granice międzywojennej Europy* (Warszawa: IH PAN, 2017). O utrwalonej w świadomości mimo doraźnych interesów politycznych granicy kształtującej wyobrażenia pisarza zob. Michał Klimecki, „Granica na Zbruczu 1918-1939 r.”, w *Granice i świat współczesny*, red. Zbigniew Karpus, Beata Stachowiak (Toruń: Wydawnictwo UMK, 2010).

⁵ Zob. John Robert Victor Prescott, *Political Frontiers and Boundaries* (London: Routledge Library, 1987), 1–57, gdzie autor dokonuje istotnego rozróżnienia, wskazując na niesłuszną utożsamianą stref przejściowych z linią graniczną, sygnalizując przy tym obecność wewnątrzpaństwowych „obszarów granicznych”. W tym kontekście termin *boundaries* byłby bliższy „kordonowej” rzeczywistości, jaka pojawia się we *Fragmentach*. Bardziej klarowne ujęcie odnajdziemy w: Hastings Donnan, Thomas M. Wilson, *Granice tożsamości, narodu, państwa*, tłum. Małgorzata Grajper-Głowacka (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007), gdzie autorzy, referując m.in. stanowisko Prescott’a, ustanawiają inną praktykę terminologiczną: *border* kojarzone jest z granicą państwową, *frontier* z obszarem pogranicznym, *boundaries* zaś z materialnymi i zarazem społecznymi determinantami pogranicza. Referując z kolei stanowiska Ladisa Kristofa, podkreślają istotną różnicę pomiędzy *boundary* i *frontiers* (Donnan, Wilson, 71, 73). W rezultacie mamy do czynienia z wyrazistym rozróżnieniem; z jednej strony znajdują się określenia uściślające formalną linię graniczną (*border*), z drugiej obszary graniczne (*frontier*), określenie *boundary* zaś jest terminem najszerszym, „odnosi się do wielu rodzajów granic społecznych mających charakter materialno-przestrzenny, ale – co szczególnie istotne – do wyobrażonych przez jednostki oraz grupy granic społecznych i symbolicznych” (Donnan, Wilson, 37).

mi, oddzielająca terytorium jednego państwa od innych państw lub obszarów niczyich”, czy wręcz wprowadzających obrazowy element w twierdzeniu, że granica to „wymagowana kurtyna przebiegająca pod kątem 90 stopni względem powierzchni ziemi, oddzielająca państwa i obszary bez określonej przynależności”⁶.

Świat Hauptowskiego bohatera, na pierwszy rzut oka, jest wyraźnie oddzielony od tego, co obce, ale tylko pozornie odgraniczony od innych obszarów „własnego”, którymi z czasem stają się konkretne okolice w obrębie Roksolanii: Żółkiew, Lwów, Zaborze, Gorgany, Stryj. Jak jednak wyznaczyć ten obręb, skoro podróżując na zachód, bohater ów odnotowuje raczej obecność w strefach pogranicznych, na przykład „tam, gdzie język etnograficzny łemkowski zachodzi aż po Beskid Wyspowy” (BD 257), a „ziemia chładowska to teren pogranicza etnicznego”, na którym granica jest słabo uchwytana, bo przebiega „**gdzieś jakimś** meandrem” (BD 467, podkr. A.N.), czy wreszcie zauważa, że w rzeczywistości PRL istnieje „podbeskidzki skrawek Dzikich Pól” (ZR 131)? Z jednej strony wyraźnie różnicuje względem innych części Polski pozostałość „skraweczka powiatu latyczowskiego, jaki ostał się po stronie zachodniej” (ZR 123), pisząc, iż jej budowie nie korespondują z polskim pejzażem, z drugiej zaś strony nie kwapi się z wyznaczeniem zachodnich granic tej resztki. Przenosi więc na zachód charakterystyczną dla dawnego rodzimego pojmowania przestrzeni koncepcję granicy strefowej, umożliwiającej przenikanie się pierwiastków polskich i (w dawnym tego słowa znaczeniu) ruskich.

Jednakże tego rodzaju myślenie ma swój kres, przybierający konkretny kształt w jednym z opowiadań Haupta. Jest nim graniczna stacja w Zbąszyniu, do której dociera bohater powracający z paryskich wojaży. Jadąc pociągiem, odnotowuje, podobnie jak w przypadku zakordonowej rzeczywistości, nazwy miejsc położonych pomiędzy Francją i Polską: „Już po dniu było Charleroi, potem Aachen, Essen, Hamm, Stendal – obcy kraj” (BD 226)⁷. Granica państwowa, na wzór tej pierwszej z doświadczonych, stanowi dla bohatera Haupta zawsze wyraźną barierę, związaną zresztą z wkraczaniem w kolejny etap-obszar życia. Pisarz odnotowuje skrupulatnie każdy fakt jej przekroczenia, jego myśl krąży wokół takich faktów i nieustannie do nich nawraca. Tak dzieje się w przypadku epizodu z kampanii wrześniowej (internowanie na Węgrzech, kiedy granicę przekracza się „w rozterce i goryczy”, BD 680), wyprawy do polskiego wojska we Francji (epizod z *Baskijskiego diabła*), ewakuacji morskiej do Anglii⁸, związanej dodatkowo z pierwszym spotkaniem „z nowym żywiołem”, czy w przypadku atlantyckiej przeprawy do Ameryki w *Luizjanie*. Kolejne granice w ruchu na zachód oddalają go od ojczyzny, ruch zaś na wschód jest niemożliwy, jedynym wyjątkiem jest czas sprzed wybuchu wojny, powrót z Paryża

⁶ Bański, 491.

⁷ Ta obcość związana jest także z „wysmarowanymi” na kominach swastykami. W przedwojennym reportażu *Aspekt Śląska* Haupt wyraźnie z kolei odnotowuje graniczny i związany z konfliktem polsko-niemieckim charakter autonomicznego Śląska.

⁸ W opowiadaniach *W drodze na morzu* i *Kawaler z morskiej pianki* widoczny jest kartograficzno-geometryczny typ wyobraźni w procesie kreowania granicy: „Daleki brzeg morski wydaje się już jak ziemia martwa i niezamieszkała. Skośne i podobne w swej gładzi i nachyleniu skały St-Jean-de-Luz nabierają cech brył, ścian matematycznych” (BD 168); „Jak by nie było, tu jest ląd, susza, twardzina, a dalej, z drugiej strony, zaczyna się płasko i odbiega daleko ruchome, ciekące, dalekie morze. [...] Biegające linie jak warstwy na mapach hipsometrycznych, morze dochodzi do nich i ślini się jak niemowlę. I stąd zostaje ta linia brudu” (BD 388).

do „arkadii”⁹; tak jakby ów bohater „odbił” się od nieprzekraczalnej bariery na Zbruczu, której świadomość zyskał we wczesnym dzieciństwie.

Co ciekawe, we wspomnianym ruchu na zachód, mimo zauważalnych, liniowych kształtów precyzyjnie wytyczonych granic, Haupt kreuje swojego rodzaju bufory, strefy oswajające traumę przeżycia i podkreślające przynależność miejsc, w których bohater się znalazł, do jednego obszaru cywilizacyjnego, podobnie jak czynił to, śledząc relacje pomiędzy poszczególnymi regionami Polski. Taką rolę odgrywa morze, taką rolę odgrywają terytoria Węgier, Jugosławii, Włoch i Francji w drodze ku światu anglosaskiemu. Nawet tragedia opuszczenia ojczyzny modelowana jest przez świadomość wspólnej przestrzeni po obu stronach Karpat, stworzonej za sprawą „naszych piemontczyków ukraińskich” (ZR 342)¹⁰. Jediną granicą nieprzekraczalną, tworzącą wręcz linię frontu, jest bariera dzieląca świat Zachodu od świata Wschodu, a szerzej rzecz ujmując, świat wartości cywilizacji zachodniej od chaosu nagiej przemocy i anarchistyczno-totalitarnych społeczeństw. Dlatego we wczesnej prozie, której Haupt przezornie nadał podtytuł „opowiadanie dydaktyczne”, kreuje postać ułana Czuchnowskiego, będącego pierwotnie człowiekiem bez historii. Fakty „**przegradzające**” jego życie nie są barierą chroniącą go od „nijakości”. Dopiero „służba na granicy” radykalnie odmienia ułana, zarówno ta na wschodniej granicy II Rzeczypospolitej, jak i na kaledońskim wybrzeżu Szkocji. Ułan Czuchnowski, przekraczający także granicę polsko-węgierską w Rachov, wie, że ważniejsza od niej jest inna rubież: „Stał na straży między dobrem i złem. Stał w tej służbie najbardziej bezinteresownie” (BD 187). Ów element aksjologiczny jest niemal tożsamy z topograficznymi determinantami granicy. Natomiast wtedy, gdy nie wchodzi on w grę, mamy do czynienia w prozie Haupta ze źródłowym doświadczeniem lęku związanego z brakiem granicy/granic, z wtargnięciem trudno definiowalnych żywiołów, które zaburzają ład czasoprzestrzenny ustanowiony w świadomości bohatera właśnie dzięki wyznaczaniu granic.

Doskonałym przykładem takiego mechanizmu jest wspomniane już opowiadanie *W Paryżu i arkadii*. Obie przestrzenie, i ta paryska, i ta rodzima widziane są w kontekście chaosu; reklamy uliczne francuskiej stolicy, rytym ich przywoływanie w pamięci, nasuwają na myśl przemarsze wojsk w latach pierwszej wojny światowej. Nieporządek metropolii i nieporządek wojny nie pozwalają ściśle określić obszaru obserwowanego przez bohatera. Poruszanie się po Paryżu stanowi w opowiadaniu serię przypadkowo wyliczonych miejsc, wydarzenia wojenne rozgrywają się zaś w nienazwanej przestrzeni kresowego miasteczka i jego okolic, jakiej nie da się przypisać cech sielanki, stąd „arkadyjskość” ulega tu kompromitacji. Dopiero powrót po latach sprawia, że „miasteczko wydało się pomniejszone”, „jakby patrzeć przez odwróconą lornetkę, wrażenie spokoju i smutku” (BD 224). Ale francuską stolicę także można oswoić. We *Fluctuat nec mergitur* Haupt rozpoczyna, inaczej niż *W Paryżu i arkadii*, od precyzyjnego zakreszenia granicy interesującej go przestrzeni:

⁹ Późniejsze, powojenne podróże Haupta z Ameryki do Europy nie znalazły odzwierciedlenia w żadnym z jego utworów literackich i paraliterackich.

¹⁰ Haupt pisze o Rusi Zakarpackiej, że się o niej „nic nie wie i nie wiedziało” (ZR 342), ale jednocześnie podaje informacje przeczące tej niewiedzy. Ukraińcy, różnie przedstawiani na różnych etapach twórczości autora *Szpicy*, zostają tu włączeni w obręb cywilizacji zachodniej. Znamienne, że w papierach pisarza zachował się fragment – dwa pierwsze akapity – cytowanego na wstępie opowiadania o granicy na Zbruczu, który został przez niego przetłumaczony na język ukraiński (ZHP, box 10, folder 10).

Paryż jest kształtu elipsy. Oś długą elipsy tworzy avenue des Champs-Élysées, rue de Rivoli, rue de Faubourg St-Antoine. Prostopadle do niej oś krótka: boulevard Sebastopol i boulevard St-Michel. Eliptyczne współśrodkowe pierścienie to bulwary otaczające jądro – La Cité. Na zachodzie Bois de Boulogne, na wschodzie lasek Vincennes. Na północy Montmartre, na południu Montparnasse. Już nie zbłądzimy (BD 651).

Tekst, skoncentrowany na dynamice i chaotyczności paryskiego życia, zamyka obraz „granic, *octroi*” Paryża. *Octroi*, czyli celnych rogatek funkcjonujących w tym mieście aż do 1948 roku. Trudno o szczelniejsze zamknięcie przestrzeni, która – nawet przy dogmatycznym trzymaniu się reguł modernistycznej urbanistyki – zdradza skłonność do płynnego przechodzenia w terytoria przedmiejskie. Ten zabieg Haupta w odniesieniu do przestrzeni rodzimej, portretowanej zresztą podobnie, jako rzeczywistość kontrastów, odnaleźć można w postaci kilkakrotnego przywołania w opowiadaniach rogatek Żółkwi (współ z jej murami jako dodatkowym czynnikiem odgraniczającym) – dawnego miasta idealnego, współcześnie natomiast borykającego się ze zwyczajem wylewania nocników na ulicę. Wydaje się, że wyznaczanie granic poszczególnych obszarów w obrębie pewnej cywilizacyjnej jedności stanowi swojego rodzaju remedium na nieokreśloność, anonimowość i właśnie chaos. Bohater Haupta, gdziekolwiek się znajdzie, tam próbuje nakreślić już nie linię dzielącą dwa światy, lecz granicę nadającą konkretny kształt, obrys, kontur doświadczanej właśnie rzeczywistości, począwszy od znanego fragmentu z jednego z opowiadań „francuskich” mówiącego o konieczności zapoznania się z przestrzenią o promieniu mniej więcej dwudziestu kilometrów, by osiąść komfort bieżącego funkcjonowania. Te wewnętrzne granice Haupta stanowią o formule dookreślenia wszystkiego, co znajduje się „tu”, co mieści się w zasięgu percepcyjnych możliwości podmiotu poznającego świat zmysłami. Dlatego w prozie Haupta mamy do czynienia z nieustannym wyznaczaniem „małych” granic, i to nie przede wszystkim w sensie metaforycznym, z zaznaczaniem obrębu „odosobnionych” domów, krawędzi lasów i terenów polowań, majątków, pasów upraw, rogatek miast, porządku ich dzielnic i światów (*To ja sam jestem Emmą Bovary*), „osobnych” wsi (takich jak Łosie), zamkniętych przestrzeni ogrodów (*Ogród Jezuicki, Rigor mortis*).

Kiedy Haupt wysuwa na plan pierwszy najodleglejsze wspomnienia podolskie, uświadamia też trudność takiego porządkowania przestrzeni, które oparte byłoby na wyraźnej, obrysowującej kształt delimitacji. Mimo to nieokreśloność kapituluje, nawet jeśli wyraża się to w urwanym, eliptycznym zdaniu zamykającym akapit. Zdanie w sensie gramatycznym odpowiada tu przestrzennej rubieży; nieskończoność języka ulega, jak bezmierność pejzażu, nagłemu cięciu:

Ogromnie trudno jest uprzytomnić sobie topografię tamtych stron, okolicę tych Czarnokoniec. Dotychczas mam wrażenie nieskończonej płaszczyzny, a jednak wspomnienie stromych ścian jaru, u podnóża łupkowych skał mała kapliczka z bijącym spod jej progu źródłem, niebywałe wrażenie zieloności pełnego lata (BD 40).

Granica płaszczyzny jest ścianą jaru, którą zaraz potem pisarz dodatkowo wspomaga znacznie bardziej precyzyjnym wskazaniem, wspominając miasteczko Probużna, które „było stolicą i Metropolis na cały okręg w zasięgu czterdziestu kilometrów” (BD 40).

Proces wydzielenia i odgraniczania niewielkich całości zaczyna się w prozie Haupta na samym początku okresu jego dojrzałej twórczości i związany jest z próbą wyznaczenia rubieży zapomnianego kraju dzieciństwa, a tym samym usiłuje się tu „spreparować sobie jego określenie” (BD 573). Kolejne odsłony tego kraju, niejako „przyklejonego” do cywilizacyjnej granicy i pogardliwie nazywanego przez austriackich oficerów *Arschhöhle*, pozwalają ujrzeć nie tylko jego kontur i jego „wewnętrzne” bogactwo, ale też sformułować istotną dyrektywę działalności pisarskiej:

Trzeba oddzielić się od przestrzeni, jak by to nie było trudne i niemożliwe, powiedzieć sobie: tu jest tu, a tam jest tam. Być sobie takim panem, który jest obiektywnym panem. Posegregować sobie, ale nie systematycznie, bo w całej systematyce można zagubić się dla dobra samej systematyki, ale podzielić sobie i powiedzieć, że jest inaczej (BD 575).

Zatem czynności rozgraniczenia podejmowane przez Haupta mają charakter lokalny, a jednocześnie pozwalają wymknąć się ujednociającym wszystkim pułapkom nowoczesności. Nie chodzi więc o to, by podejmować trud uporządkowania całości, co wydaje się niemożliwe ze względu na ograniczony zasięg jednostkowego doświadczenia przestrzennego, nie chodzi też o kreowanie autonomicznych fragmentów świata, tak by odbijały one w sobie nieosiągalną całość, chodzi raczej o to, by „było inaczej”, czyli o konfrontowanie ze sobą ich specyfiki i w ten sposób świadczenie o nieosiągalnej, nieoczywistej integralności terytorium obwiedzonego granicą o trudno wyobrażalnym zasięgu.

Takie działania można odnaleźć u Haupta niemal wszędzie, przechodzą one w niewidoczną na pierwszy rzut oka, ale intensywnie obecną obsesję wydzielenia, rozgraniczania, samotności, dotyczącą zarówno ludzi, jak i rzeczy. Dom w mieście jest „osobny i samotny jak ponura skała na płytkim wybrzeżu (BD 197), dom na wybrzeżu – w innym opowiadaniu – jest „opuszczony”, „odbity na pewien dystans” (BD 415), ludzie – zawsze osobni i tajemniczy. Kiedy Haupt charakteryzuje świat poszczególnych postaci, czyni to w podobny sposób, jak w przypadku przestrzeni, izoluje jednostkę i stwarza „laboratoryjne” warunki jej badania:

Chciałbym zabrać się do każdego po kolei, wybrać, wyłuskać osobno każdego z masy i ze zbiegowiska. Pooglądać sobie, poobracać do światła, jak to jest z nim naprawdę. Dość tego uogólniania, myślenia i widzenia zbiorowego! Wziąć każdego człowieka z osobna, jakby to był unikat, przekonać się samemu, że jest to tylko unikat. Taki sam jak ja, tak sam jak tamten drugi. Naprawdę osobny człowiek, naprawdę jedyny (BD 565).

W tej deklaracji kryje się pozorna sprzeczność. Inny jest taki sam, a jednak osobny, wyróżniający się, specyficzny. Haupt stosuje tu zabieg przypominający jego próby charakterystyki konkretnej przestrzeni, gdy opisując to, co obce, sięga częstokroć do analogii z tym, co rodzime. Jeżeli pisząc o relacji ja – inny stawia pytanie zasadnicze: „Gdzie jest granica pomiędzy mną i drugim?” (BD 567), to pytanie owo ulega poszerzeniu, brzmiąc: „gdzie jest granica pomiędzy mną i światem, którego częścią, jednak autonomiczną, jest drugi?”. Tak jak przestrzeń poznawalna jest tylko w konkretnym wymiarze dających się wykreślić obszarów, tak jak kresowe miasteczko, do którego bohater przybywa – co istotne – na praktyki geodezyjne i równie skrupulatnie mierzy, obok fragmentów jego przestrzeni, grupy społeczne, narodowe, religij-

ne, by wyizolować z nich jedną postać, tytułową „Emmę Bovary”, konfrontując jej domniemany sposób widzenia rzeczywistości z własnym, tak też z otchłani nowoczesnej masy pisarz wydobywa jednostki i kreśli ich portrety. Hauptowskie „tu jest tu, a tam jest tam” ma zatem co najmniej dwa wymiary; jeden dotyczy fizycznej przestrzeni i jej źródłowego doświadczenia, drugi zaś jest próbą wyznaczenia granicy pomiędzy ja i tym wszystkim, co mieści się na zewnątrz ja¹¹. To charakterystyczne, że obie postacie demarkacji odnajdujemy, odpowiednio, w początkowych i końcowych partiach cytowanego opowiadania *Fragmenty*. O ile jednak kategoryczność formalnych granic dzielących przestrzeni nie podlega wątpliwości, o tyle te dzielące ja i świat czasem podlegają w tej prozie zakwestionowaniu, lecz wydaje się, że tylko po to, by ich konieczność jawiła się jeszcze wyraźniej. Gdy Haupt w końcowych partiach wspomnianego utworu pisze: „Raz będę jednością z całością, innym razem będę sam, zupełnie sam, nic innego nie będzie się liczyć, tylko ja sam. Będzie mi tak, jakby świat to był ja, a ja to świat” (BD 440), przechodzi od tożsamości zatartej do tożsamości obrysowanej i zdefiniowanej: „świat to ja” nie oznacza tu bowiem zagubienia się w otchłani rzeczywistości, lecz – wręcz przeciwnie – wyodrębnienie jaźni z masy zjawisk.

„Oddzielić się od przestrzeni” – to przychodzi bohaterowi Haupta co prawda znacznie łatwiej niż wyznaczenie granicy pomiędzy własną i cudzą świadomością bycia; wydaje się nawet, że autor *Szpicy* czyni pewien wyjątek, sygnalizując w narracjach miłosnych możliwość istnienia wspólnego terytorium dwojga osób antagonizowanego względem wszystkiego, co nie należy do takiej utopijnej jedni¹². Jednakże wiąże się z tym zasadnicza wątpliwość, przeważająca szalę i sprawiająca, że egzystencja bohatera Hauptowskiego jest w istocie ciągiem czynności zmierzających do ustalania granic. Jeśli nawet on sam je zaciera, to zaraz potem dokonuje swoistej rewitalizacji i restauracji barier. To właśnie w kontekście zaangażowania uczuciowego pada lakoniczne stwierdzenie: „Ale co tu wmawiać, wymyślać, napiętrzać – jest się samemu”, powtórzone zaraz w podobnej postaci i wydzielone w tekście: „Ale co tu oszukiwać, sztukować – jest się samemu” (BD 525). Narracja miłosna stanowi wszakże ekspozycję jednostkowego punktu widzenia, nie zaś ekspresję idealnej jedności dwojga. To na jej marginesie Haupt rozwinie na pół poetycką tezę o niebie jako jedynej przestrzeni wiążącej ze sobą jednostki, pisząc, że:

wspólnym dla nich mianownikiem jest przecież jedynie niebo, gwiazdy, chmury. Wszystko inne: równiny, stepy, wzgórza, góry, urwiska, morza, rzeki, cała ta ziemską, a tak rozmaita skorupa, kożuch, te wszystkie rozmaite jamy, garby, czeluście, szczyry, gleby mokradła, siąpy, tundry, zalasy, zaborza, puszcze, zadrzewia, wydmy, diuny, delty, limany, cała ta „rzeźba” i „szata”, a niech to cho-

¹¹ Pisarz wyznacza też dalsze podziały, już w obrębie ja, podkreślając w wielu miejscach segmentacyjny charakter egzystencji bohatera, np. pisząc o siedmioletnim cyklu metabolicznym organizmu czy eksponując „wydzielone” doświadczenia, co ciekawe, związane także z rozgraniczeniami terytorialnymi przestrzeni „własnej” i odległej, np.: „Wspomnienie tego bardzo odosobnione, bo to daleko od mych stron, bardzo wycięte osobno, wspomnienie tak odgraniczone, jak naklejona w albumie amatorska fotografia. Parę amatorskich dni życia osobno” (BD 259).

¹² Zob. np. fragment: „Jest wspaniale i rozkosznie, i osobno na prostokącie kortu odcięty od świata siatką, zapomnieć można o wszystkim, świat został po tamtej stronie, a to gdzie my we dwoje tylko i **nic i nikt** więcej, to zamknięte w geometrycznym prostokącie i my sami i tylko sami, a tamto wszystko jak odkroił nożem. Nie liczy się, nie ma tamtego. To jest sztuczne odgrózdzenie się, ale przypadkowo pomaga i sprawia satysfakcję” (BD 266, podkr. A.N.). Lub: „Tutaj więc w ramionach Maruszki zapomniałem o napiętrzonej świecie, jakby go nie było, [...] tutaj byliśmy my, a tam był świat wybudurany, naopowiadany [...]” (BD 293).

lera weźmie! wszystko to takie rozmaite i zaraz obce i odległe, i zamorskie przyzwyczajonemu do własnego. A tu podnieść głowę, spojrzeć w czeluść nieba i zaraz wszystkim ono i znajome, i wspólne (BD 524).

Warto zauważyć, że wtajemniczony w arkana wiedzy wszelkiej, szczególnie tej związanej z naukami o zjawiskach zachodzących w szeroko rozumianym środowisku człowieka, pisarz nie mógł nie pamiętać o odmienności krajobrazów nieba pod różnymi szerokościami geograficznymi. Przywołanie to służy raczej stworzeniu kolejnej figury różnicującej, wyznaczeniu jeszcze jednej granicy. Zrazu może ona jawić się jako linia demarkacyjna pomiędzy immanencją a transcendencją (idealny związek dwojga osób zawiera element transcendentny), a w przekonaniu tym utwierdza wariant przywoływanego tu od początku opowiadania, *Fragmentów*, w którym Haupt ustanawia graniczność jako istotną cechę własnego postrzegania świata:

Zaraz za ogrodzeniem wznosił się nasyp toru kolejowego. Po raz pierwszy w życiu [zobaczyłem?], horyzont wyniesiony i odcięty równo na tle nieba. Dziwny świat, nie [z]apomniany, matematyczna równa linia odgraniczająca solidność ziemi od nieba. Krecha szyny kolejowej odcięta na niebie, ostro, odgraniczająco. Wydawało się, że to o[d]graniczenie trwało tu od początku świata. To było wieczorem, wieczorem takim bez zachod[ui] słońca, bez ognia i światła, w obcym ogrodzie i w tym wieczorze ta twarda linia nawierzchni toru kolejowego, odcinająca sążnistość, wielorakość, solidność, znajomość świata od nieba, rozpylonego, rozchwianego, mglisto-przestwornego, chmurzastego i wieczornego (ZHP, box 9, folder 4).

Tym samym wizja nieba jako przestrzeni spotkania z innym ulega destrukcji. Ziemię można usystematyzować lub przynajmniej wyznaczyć w jej obrębie granice wyliczonej różnaitości topograficznej i przyrodniczej, niebo charakteryzowane jest przez szereg epitetów sugerujących otchłanność wymykającą się wszelkim działaniom poznawczym. Haupt jest wyraźnie przywiązany do immanencji, ponieważ na tym terytorium jest w stanie wytyczyć obszary poddające się zabiegom deskrypcyjnym. Być może ów fragment został wyeliminowany z ostatecznej wersji utworu właśnie dlatego, że – pomijając jego stylistyczne niedopracowanie – w sposób zbyt oczywisty podkreśla barierę dzielącą immanencję i transcendencję, ucieka się do schematycznego, symbolicznego podziału¹³. W jego twórczości jednak także to, co związane jest z „solidnością” ziemi, nie ma statusu bezpiecznego świata. Tak jak niebo rozprasza granice, jest rzeczywistością „rozchwianą”, a zarazem ujednostajnioną, tak też rzeczywistość ludzka może pograć się w entropii i od groźby jej zaistnienia Haupt zaczyna otwierające planowany pierwszy zbiór prozy opowiadanie. Ażeby jej zapobiec, należy uruchomić możliwość artykulacji różnic. Stąd właśnie konstatacja: „mój kraj jest krajem czterech pór roku” (BD 22), a granice czasoprzestrzenne związane z porami i miejscami stają się zarazem liniami delimitacji fragmentów tekstowych, z których ostatni jest przywołaniem

¹³Te symboliczne znaczenia wzmacnia jeszcze jeden element: linią graniczną jest linia torów, a ostatnie zdania fragmentu brzmią: „I potem przeszedł pociąg, towarowy oblepiony kłakami pary i dymu i spalin węglowych. Z całą solidnością ciężarowych pudeł wagonów na tle nieba, wyolbrzymionych ponad proporcje ziemskie, w stukocie i metalicznym klangorze zderzaków i łańcuchów. Pociąg, widziany wieczorem, po raz pierwszy z tyłów ogrodu cudzego domu...”. To bycie „ponad proporcje ziemskie” i jednocześnie „na tle” nieba sugeruje graniczny charakter podróży, przemieszczania się nie przez granice, tylko wzdłuż granicy, swojego rodzaju przywiązania do granicy jako czynnika łączącego, nie dzielącego.

ucieczki dwojga bliskich sobie osób od sugerowanej, olśniewającej idylli nieba. Zatem świat granic zawieszony jest pomiędzy dwiema przestrzeniami nieodróżnionymi, i choć jedna nasuwa na myśl utopijny obraz „raju”, druga zaś jest konsekwencją przemian społecznych i cywilizacyjnych, to obie przybierają postać antyutopii właśnie dlatego, że nie zostawiają miejsca na różnicującą i wyznaczającą linie graniczne działalność twórczą.

Rzeczywistość entropii przywołana zostanie przez Haupta raz jeszcze, w opowiadaniu *Warianty*, publikowanym w tym samym czasie, co *Fragmenty*. To właśnie tu pisarz wyartykułuje dyrektywę konieczności „oddzielenia się od przestrzeni” i zapisze: „Nie ma dwu takich samych rzeczy na świecie” (BD 572). Można więc nie bez podstaw powtórzyć postawioną na wstępie roboczą tezę, że granica i graniczność to doświadczenie źródłowe i zarazem kategoria dobrze opisująca strategię twórczą Haupta. Na wczesnym etapie dojrzałego pisarstwa przybiera ona jeszcze jedną postać, której obecność sugerowałem już dwukrotnie w toku dotychczasowych rozważań. W pełniejszej wersji *Stypy*, opublikowanej – podobnie jak *Fragmenty* i *Warianty* – w roku 1950 i również odwołującej się do wspomnień dziecięcych, znajdujemy opowieść ojca objaśniającą pochodzenie nazwy Batiatycze historią kozaka obdarowanego przez króla Sobieskiego majątkiem ziemskim za odnalezienie zagubionego w lasach monarchy. Sobieski miał zadeklarować:

że za majątek może sobie tyle ziemi wziąć z tych lasów, ile zdąży w zamkniętym kole objechać w ciągu dnia. No to ten Kozaczek wziął sobie konia, na drugiego wsadził takiego dziadygę i jucznego konia dał obładowanego wiechami, tykami do wyznaczania granic, i wiooo! I co ujechał, to wołał do swego pomocnika: „Batia! Tyczy!”, i ten wbijał znak, i dalej. I od tego wołania: „Batia – tyczy!” zrobiło się Batiatycze (BD 727).

Na marginesie tej historyjki rodzi się wątpliwość dotycząca autentyczności przedstawionych wydarzeń. To nie jest życie – tłumaczy sobie bohater-narrator *Czuwania i stypy* – zatem musi to być sztuka, ponieważ życie nie podlega prawom kompozycji. A jednocześnie konstatuje: „Bałem się przymusu wynikającego ze sztuki” (BD 727). Nietrudno się zorientować, że ów przymus to konieczność komponowania wydarzeń, zestawiania ze sobą fragmentów i wariantów, a zatem także wyznaczania granic, heroicznej aktywności zapobiegającej rozmyciu w entropijnym chaosie bądź w rajskiej jedni konturów rzeczy i ludzkich sylwetek. Źródłem nazwy miejsca wedle przytoczonej historii jest czynność wyznaczania granicy. W Hauptowskim świecie delimitacja tyleż więc miejsce w fizycznej przestrzeni ogranicza, ileż je jednocześnie kreuje. Jednakże istotniejsze wydaje się tu wskazanie granicy pomiędzy „życiem” a fikcją literacką. Życie nie jest, pisze Haupt w cytowanym urywku prozy, używając znów geodezyjnego zaplecza, „materiałem do funkcji” ani „rodzajem nomogramu”. Tam zaś, gdzie pojawia się zmyślenie, należy uruchomić narzędzia wielorakich podziałów, porządkować je bez względu na to, jak bardzo sceptyczni jesteśmy w stosunku do tego rodzaju czynności. Ale „życie” jest też w jakiś sposób podobne do sztuki, mimo dzielącej te światy bariery, bo przecież to namacalne istnienie granicy niejako prowokuje jej powielanie w materii tekstu.

Na wczesnym etapie dojrzałej twórczości rysuje się więc wielorakie rozumienie graniczności w prozie Haupta. Wychodzimy od linii podziału w obrębie fizycznej przestrzeni, przyglądając

się zarazem granicy pomiędzy ja i nie-ja, granicy pomiędzy realnością różnorodności i (nie)realnością antyutopii, wreszcie: pomiędzy światem i tekstem. Można więc powiedzieć, że pragnąc ustanowić ramy Hauptowskiej geopoetyki, wędrujemy od sfery geo- ku sferze *poiesis*¹⁴. Można też zauważyć, że cztery typy zasadniczych rozgraniczeń, jakie pojawiają się w opowiadaniach autora *Lutni*, prowokują podziały dalsze, po obu stronach linii demarkacyjnych, z jednym wszakże wyjątkiem: przypadku przedostatniego, ani bowiem transcendencja, ani entropia nie pozwalają narzucić sobie wewnętrznych granic. Pozostałe zaś linie podziału świadczą o zredukowanym przeczuciu istnienia Całości poprzez fakt swoistej symetrii związanej z możliwością wyznaczenia granicy zarówno w obrębie stron rodzinnych, jak i obcego kraju, zarówno etapów własnej egzystencji, jak i społecznych barier, zarówno ograniczonych perspektyw odgrywania konkretnych ról życiowych, jak i konstruowania tekstowych anegdot.

Mówiłem tu o kilku utworach, ale przecież na marginesie lektury samych *Fragmentów*, od których wyszliśmy, zarysowują się wszystkie wspomniane granice. Ta na Zbruczu rychło staje się linią odgraniczającą zapowiadane pierwszych pięć lat dzieciństwa od reszty egzystencji bohatera („pięć lat małego życia osobnych i odkrojonych we wspomnieniu”), które nazwane zostały „oderwanymi fragmencikami” (jeden z nich, niewłączony do opowiadania, mówi nam o nieprzekraczalnej linii pomiędzy ziemią i niebem), i – jak się okazuje – nie są one przeszkodą, by z kolei w poincie ustanowić rubież dzielącą ja (wcześniej sfragmentowane) od różnorodności świata jawiącego się wszakże w tytułowych „fragmentach” tekstowych.

W wielu utworach Haupta można prześledzić proces ustanawiania granic i jednocześnie przekraczania granic; tylko z pozoru są to działania przeciwstawne. „Być poetą to wyjść poza granicę” (ZR 166), to przewozić „przez wszystkie kordony” „swoje przywileje” – pisał on na marginesie charakterystyki własnych zatrudnień twórczych, ale ten transgresyjny ruch wyobraźni możliwy jest tylko w świecie, w którym granice istnieją, ba, ustanawiane są przez samego „poetę”. Być może tajemnica tego pisarstwa tkwi w niemożności naruszenia jednego tylko kordonu: oddzielającego immanencję od transcendencji. „Dlaczego człowiek został umieszczony między dwoma krańcowymi przygnębieniami-trwogami? Klaustrofobia i agorafobia. Lęk zamknięcia i lęk przestrzeni. Co jest gorsze?” (ZR 349) – zapytywał Haupt w niedokończonym opowiadaniu i na marginesie tej wątpliwości należałoby odnotować, że zamknięcie nie sprawia zazwyczaj Hauptowskiemu bohaterowi bólu, kiedy zaś wychodzi w przestrzeń, potrafi ją oswoić właśnie dzięki wyznaczeniu w jej obrębie granic. „Agorafobia” dotyczy więc raczej otchłani chaosu lub (w odwróconej perspektywie spojrzenia) otchłani nieba.

Hauptowskie granice, te fizyczne, istniejące uprzednio na mapie i te nanoszone na nią dzięki wyobraźni autora, przekładają się niemal wprost na proces fragmentacji tekstu. Składa się on z obszarów genetycznie różnych, będących opisem, anegdotą, charakterystyką, komentarzem (zawsze jednak odnoszącymi się do *locum*) i stanowiących gotowe elementy, z których

¹⁴Przykład prozy Haupta poświadcza słuszność tezy postawionej przez badaczkę usiłującą precyzyjnie wyartykułować miejsce dwóch sfer w dyskursie geopoetyki: „Sfera «geo» nie jest bowiem tylko przedmiotem i wytworem literackich i kulturowych praktyk pojetycznych. «Geo» może być w takim samym stopniu siłą sprawczą, jak *poiesis*” (Elżbieta Rybicka, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich* [Kraków: Universitas, 2014], 93).

na każdym etapie twórczości pisarz składa państwa poszczególnych próz. Jest to zamknięty repertuar, którym operuje na tyle umiejętnie, by uniknąć posądzenia o schematyzm. Innymi słowy w kategorii przestrzenne „ubiera” obsesyjnie powracające tematy, a granica odgrywa w tym procesie rolę kluczową. Spróbujmy więc na koniec prześledzić te zabiegi na poziomie warsztatowym, wariantów niedokończonego opowiadania. Punktem wyjścia, jak we *Fragmentach*, jest tu obraz rzeki rozgraniczającej różne terytoria.

W archiwum pisarza zachowały się trzy urywki jednego (zapewne), zaplanowanego opowiadania, w którym powraca, nieobecny gdzie indziej, obraz Bugu jako rzeki rozgraniczającej dwa światy. Najbardziej rozbudowany z nich stanowi początek opowieści o niedzielnej wyprawie bohatera wraz z trzema towarzyszami odbywającymi ćwiczenia wojskowe „do Kodnia, [ażeby] zobaczyć cudowny obraz Matki Boskiej Kodeńskiej” (ZR 335). Poligon pozostający w centrum zainteresowania autora w początkowych partiach tekstu położony jest „pomiędzy Bugiem i Muchawcem w klinie, jakie te rzeki spływając się tworzą, i przebiegały do dwie szosy ku Brześciowi prowadzące” (ZR 332). W dwóch pozostałych, krótkich wariantach widzimy Bug pod Krystynopolem i Sokalem. Pierwszy z nich eksponuje wyłącznie sam fenomen istnienia rzeki dzielącej dwa brzegi, drugi, w konfrontacji z motywem zrujnowanego mostu nad Bugiem, na plan pierwszy wysuwa domniemany temat niezrealizowanego utworu:

Miłość jest jak potrzaskany most.

Mam oczywiście na myśli miłość tragiczną, zawiedzioną, miłość która nie spełniła się do końca bo tylko taka miłość jest, była prawdziwą miłością (ZHP, box 9, folder 8).

O dominancie tematycznej najdłuższego zachowanego fragmentu, paradoksalnie, możemy powiedzieć najmniej; nie wiemy, czy „przejażdżka” konna do Kodnia miała zostać potraktowana tu czysto pretekstowo, czy też autor zamierzał pozostać przy warstwie związanej wyłącznie z nią anegdoty. Mamy tu do czynienia z zabiegiem często stosowanym przez Haupta: swobodnym traktowaniem autentyku i przemieszczaniem wydarzeń oraz postaci, tak by mogły one służyć jako tło dla bardzo różnych, pozornie niezwiązanych ze sobą, konstrukcji światooobrazu¹⁵. Na podstawie obecności konkretnych postaci (Emil Milowicz, Księżycki, Góralczyk) i motywu ćwiczeń wojskowych możemy przypuszczać, że owe warianty powstały w tym samym mniej więcej czasie, co opowiadanie *Lili Marleen*, w którym wyeksponowano także motyw pogranicza etnicznego, zapewne w drugiej połowie lat 60. W najdłuższym z nich Haupt pisze:

To był zbieg kilku krain, ten poligon, bo tak: od wschodu to Polesie się zaczynało, od południa kraj Wołynia, a po drugiej stronie to już etnograficznie czysto rzeką odcięte Podlasie z Podlasiakami – to na pewno Polacy (ZR 333).

Poligon usytuowany w takim specyficznym miejscu także ma swoje, choć nieszczęsne, granice, rzadko porostawiane w czasie manewrów placówki, co związane jest także z możliwością opuszczenia go, zabiegów, by „w niedzielne popołudnie wyrwać się daleko i bez nikogo na

¹⁵Szerzej na ten temat zob. Aleksander Madyda, *Haupt. Monografia* (Toruń: Wydawnictwo UMK, 2012), 211–289.

górze do trajdolenia o obowiązkach, dyscyplinie, opanowaniu, logice i tego tam innych wymyślonych pierdoleniach” (ZR 336). Zauważmy, że Haupt granicom wojskowego porządku (ale także politycznego) przeciwstawia inne granice, etnograficzne i fizjograficzne¹⁶, i to one są w najobszerniejszym fragmencie punktem wyjścia dla opowiadania, choć w tym wytyczeniu nie jest precyzyjny (Polesie rozciąga się także na północ od wspomnianego poligonu, a obszar po drugiej stronie Bugu nie był terenem etnograficznie czysto polskim, stanowił nawet w czasach przedrozbiorowych część Wielkiego Księstwa Litewskiego), co widocznie wiąże się nie z czysto kronikarskim, lecz artystycznym celem. Granice istniejące fizycznie są też granicami w obrębie tekstu: opowieści o poligonie i epizodach wojskowego życia, opowieści o pogranicznej krainie wraz z epizodem ryzykownego forsowania Bugu wozem w porze nocnej przez upartego chłopca, wreszcie opowieści właściwej, której jedynym fragmentem są zdania zamykające urywek:

Jest dziko i leśnie. W końcu przejaśnia się pomiędzy drzewami, polan[a] i jakieś widać dachy: zagroda wpośród lasu. Takie wpośródleśne gospodarstwo jest bardzo inne od wsiowych i międzyludzkich [...] (ZR 336).

Cięcie, linia pomiędzy ścianą lasu i polaną, obrysowane, odrębne gospodarstwo jest jednocześnie linią delimitacyjną pomiędzy zamysłem wypełnionym a niezrealizowanym. Wszystkie trzy urywki pozostawione w papierach koncentrują wokół motywu granicy trzy zasadnicze obszary tematyczne pisarstwa Haupta: związane z eksploracją przestrzeni, z doświadczeniami miłosnymi i wojskowymi. Na ich podstawie można snuć przypuszczenia, jak wyglądałoby skończone opowiadanie, składające się z charakterystycznych Hauptowskich prefabrykatów-obszarów. Czy siedlisko na polanie mogłoby bohaterowi skojarzyć się z leśniczówką z cyklu o Pannie i dać pretekst do powrotu historii miłosnej? A może napotkana tu postać dziewczęca mogłaby nasunąć mu myśl o Nietocie? Czy popas w tym miejscu, sprawiający na przykład, że bohater nie sforsuje Bugu i nie dotrze do Kodnia, miałby coś wspólnego ze zrujnowanym mostem symbolizującym miłość? A może Kodeń i obraz Matki Boskiej wykradziony niegdyś przez Sapiehę z jednego z rzymskich kościołów mógłby być pretekstem do snucia podobnej opowieści jak w *Lutni*, włączonej w przyszły planowany cykl *Geografia Polski*, będący zarazem historią kraju? Wszak obszar, o którym pisze Haupt (stąd może przesunięcie akcji od Krystynopola i Sokala ku Brześciowi i delikatna modyfikacja danych fizjograficznych czy etnograficznych), jest także przecięciem granic trzech części dawnej Rzeczypospolitej, Sapiehowie zaś mogliby odgrywać podobną rolę jak Żółkiewscy w *Lutni*, związani zarówno z Wielkim Księstwem, jak i obszarami Rawskiego, tak bliskimi Hauptowi, ale też sytuujący ów rzymski obraz Matki Boskiej po „polskiej” stronie Bugu.

Tego rodzaju przypuszczenia można, całkiem zasadnie zważywszy na strategię pisarskie autora *Cyrku*, snuć na marginesie nieskończonej nigdy prozy, wszystkie one nie usuwają jednak z pola widzenia punktu wyjścia, czyli granicy. Tej właśnie pomiędzy spełnieniem i niespełnieniem, ale „po drodze” zawłaszczającej inne niuanse delimitacji, wcześniej wypunktowane: podział konkretnej przestrzeni, granicę pomiędzy ja i innym symbolizowaną przez zerwany most, granicę pomiędzy immanencją i transcendencją (być może stanięcie oko w oko z Matką Boską z Kodnia

¹⁶Zatem takie granice, które kierują naszą uwagę ku ujęciu strefowemu.

przekracza możliwości bohatera i wydało się Hauptowi wprowadzeniem motywu nachalnie dewocyjnego), czy wreszcie granice tekstu i w tekście.

Bohater jednego z wariantów eksponujących graniczność Bugu z jednej strony ma podziw dla upartego chłopa forsującego wbrew logice rzekę, z drugiej zaś strony nie wiemy, czy sam zdecydował się na jej przebycie konno lub promem. Nie wiemy, czy pozostanie w obrębie Polesia, czy zapędzi się w stronę Wołynia, czy też wybierze rdzennie polskie terytorium. To troiste zapętlenie nieco komplikuje obraz linii granicznej. Ale w innej wersji odnajdziemy takie oto dywagacje:

Dziwnie jest znaleźć się nad wodą, nad rzeką. Rzeka to zaraz dzieli tu jest tu a tam jest tam, po innej stronie inny kraj, za Bugiem, a tu jest po tej stronie. Ale jak znaleźć się pośród jej wód, a łachy piasku są tak czyste i wyszlifowany jest ten piasek i tak biały i poświęcany że wydaje się można go jedynie rozsypywać na posadzce kościoła przed wielkimi świętami. I wierzyby i wiklina, wiklina jakże osobny gaj wikliny nadrzecznej, nic nie mający wspólnego z innymi krajami, należy do wody.

Więc pośród wody Bugu, pośród wikliny i na piasku czubiącym się u izbic i płycin przybrzeżnych to dziwnie. Tak jakbym znalazł się poza przestrzenią, bo jeżeli mogą być naraz i po tej stronie Bugu i po drugiej stronie Bugu, w dwu krajach naraz to zagubiam swoje poczucie przynależności do jednego kraju (ZHP, box 9, folder 4).

Granica zbiega się z ważnym dla pisarza doświadczeniem dziwności. Jedynym stanem zresztą umożliwiającym jej, chwilowe choćby, unieważnienie. Regułą działania Haupta jest nieustannie zbliżanie się do niej, ale ważniejsze niż przekroczenie okazuje się posuwanie wzdłuż granicy lub funkcjonowanie wewnątrz niej. Innymi słowy, granica ma w tej prozie hipnotyzujący powab i zniewala swoją kategorycznością, lecz pisarz – pozostając pod wpływem ścisłych rozgraniczeń – stara się niejako poszerzać obszar przejściowy, strefę przygraniczną (*frontier*), zobaczyć granicę „właściwą” (*border*) jako jej składnik. Jest to jedyny możliwy sposób transcendowania, dotknięcie obcego, nieznanego, także w perspektywie metafizycznej, bez zrywania kontaktu z tym, co bliskie i własne. Wychodząc od topografii i kartografii, Haupt przekłada kategorię fizyczną na język aksjologii, epistemologii i doświadczenia międzyludzkiego, ale też techniki pisarskiej. Krąży w pobliżu różnych granic, by – jak wielu artystów nowoczesności „uchylić cząstkę tej rzeczywistości, którą granica obrysowuje i skrywa”¹⁷, wiedząc, że cel ów jest nieosiągalny. Stąd – zastępczo – wypływa pragnienie jednoczesnego przebywania w dwóch, trzech albo wielu krajach lub rejonach naraz. Granica może więc być świadectwem posiadania Wszystkiego, ale tylko wtedy, kiedy zobaczy się ją „od wewnątrz”. W tym też sensie Bug, będąc rzeką graniczną, staje się jednocześnie rzeką centralną, a granica – centrum, z którego można rozejrzeć się na wszystkie strony, w takim ujęciu – jak pisał Karl Schögl – granica „reprezentuje punkt poznawczy szczególnej jakości”¹⁸.

¹⁷Dariusz Czaja, *Gramatyka bieli. Antropologia doświadczeń granicznych* (Kraków: Pasaże, 2018), 9.

¹⁸Karl Schögl, *W przestrzeni czas czytamy. O historii cywilizacji i geopolityce*, tłum. Izabela Drozdowska, Łukasz Musiał, wstęp Hubert Orłowski (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009), 142.

Pisarstwo Haupta poprzez ustanawianie i znoszenie granic jest świadectwem obecności różnicy, w wielu przypadkach bolesnej i dotkliwej, lecz koniecznej. „Nie ma dwu jednakowych rzeczy na świecie” – pisze, przypomnijmy, autor *Szpicy*. Sztuka konstruowania tekstu polega według niego na tym, by nie przejść obojętnie wobec żadnej z nich. Pisarz, ukształtowany w epoce, gdy politycy, uciekając się do arbitralnie interpretowanych danych, ustanawiali granice, mogłyby w zasadzie powtórzyć za jednym z nich, za lordem Curzonem, niemającym w Polsce dobrej prasy: „Ewolucja Granic jest kwestią raczej sztuki niż nauki, gdyż tak plastyczne i podatne na wpływy są jej formy i przejawy”¹⁹. Warto jednak pamiętać, że „plastyczność” w prozie Haupta również miała swój kres: nawet pośród najbardziej rozmytego obszaru pogranicznego – co może być zaskakujące na tle przygód nowoczesności odrzucającej schematyczność konstrukcji umysłu – dbał on o wyznaczenie wyraźnej linii, której osiągnięcie oznaczało jedyny w swoim rodzaju przywilej poznawczy, chroniący – jeszcze na moment – od bezradności wobec tego, co bezgraniczne.

¹⁹Cyt. za: Donnan, Wilson, 67.

Bibliografia

- Bański, Jerzy. „Granica w badaniach geograficznych – definicja i próby klasyfikacji”. *Przegląd Geograficzny* z. 4 (2010): 489–508.
- Czaja, Dariusz. *Gramatyka bieli. Antropologia doświadczeń granicznych*. Kraków: Pasaże, 2018.
- Donnan, Hastings, Thomas M. Wilson. *Granice tożsamości, narodu, państwa*. Tłum. Małgorzata Głowacka-Grajper. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007.
- Górny, Maciej. *Kreślarze ojczyzn. Geografowie i granice międzywojennej Europy*. Warszawa: IH PAN, 2017.
- Haupt, Zygmunt. *Baskijski diabeł. Opowiadania i reportaże*. Zebrał, oprac. i notą edytorską opatrzył Aleksander Madyda. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2017.
- – –. *Z Roksolanii, Opowiadania, eseje, reportaże, publicystyka, warianty, fragmenty (1935–1975)*. Zebrał, oprac. i notą edytorską opatrzył Aleksander Madyda. Toruń: Wydawnictwo UMK, 2018.
- Klimecki, Michał. „Granica na Zbruczu 1918–1939 r.”. W: *Granice i świat współczesny*, red. Zbigniew Karpus, Beata Stachowiak, 27–42. Toruń: Wydawnictwo UMK, 2010.
- Kłosińska-Duszczyk, Monika. „Funkcjonalizacja przestrzeni w prozie Zygmunta Haupta i Czesława Miłosza. Kresy – Ameryka”. *Przegląd Humanistyczny* 3 (1998): 111–122.
- Madyda, Aleksander. *Haupt. Monografia*. Toruń: Wydawnictwo UMK, 2012.
- Niewiadomski, Andrzej. „Przestrzenie Zygmunta Haupta (Rekonesans)”. *Roczniki Humanistyczne* z. 1 (2018): 159–178.

- Panas, Paweł. *Zagubiony wśród obcych. Zygmunt Haupt – pisarz, wygnaniec, outsider*. Bielsko-Biała – Kraków: Wydawnictwo Naukowe ATH, Instytut Literatury, 2019.
- Prescott, John Robert Victor. *Political Frontiers and Boundaries*. London: Routledge Library, 1987
- Rambowicz, Piotr, „Potrafię skazać się na nicość». Kreacje przestrzeni w prozie Zygmunta Haupta”. W: *Powrześnieowa emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej: Paryż, Londyn, Monachium, Nowy Jork*, red. Violetta Wejs-Milewska, Ewa Rogalewska, 793–812. Białystok: Oddział IPN, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, 2009.
- Rybicka, Elżbieta. *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. Kraków: Universitas, 2014.
- Sapa, Dorota. *Między polską wyspą a ukraińskim morzem. Kresy południowo-wschodnie w polskiej prozie 1918–1988*. Kraków: Universitas, 1998.
- Schlögel, Karl. *W przestrzeni czas czytamy. O historii cywilizacji i geopolityce*. Tłum. Izabela Drozdowska, Łukasz Musiał. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009.

SŁOWA KLUCZOWE:

nowoczesność

g r a n i c a

pogranicze

FRAGMENT

ABSTRAKT:

Główną tezą artykułu jest stwierdzenie, że granica i graniczność to doświadczenie źródłowe i zarazem kategoria dobrze opisująca strategię twórczą Haupta. W twórczości tego autora kategoria granicy pojawia się w wersji linii oznaczającej wyrazistą delimitację i w postaci strefy przejściowej pomiędzy różnymi obszarami. Geograficzno-polityczne pojęcie granicy Haupta przekłada na język aksjologii, epistemologii, doświadczenia międzyludzkiego i techniki pisarskiej. Fascynacja granicą jest wyrazem poszukiwania dogodnego miejsca umożliwiającego postrzeganie świata i tekstu jako skomplikowanego porządku sytuującego się na biegunie przeciwnym wobec niezróżnicowanego chaosu rzeczywistości nowoczesnej.

GEOPOETYKA

delimitacja tekstowa

t w ó r c z o ś ć
Z y g m u n t a
H a u p t a

NOTA O AUTORZE:

Andrzej Niewiadomski (1965) – poeta, eseista, historyk literatury. Kierownik Katedry Współczesnej Literatury i Kultury Polskiej w IFP UMCS. Autor licznych publikacji naukowych dotyczących głównie poezji polskiej XX wieku ze szczególnym uwzględnieniem II Awangardy, katastrofizmu, poezji „przełomu” lat 80. i 90., zagadnień metapoetyckich, prozy Brunona Schulza, Zygmunta Haupta, geopoetyki. Ostatnio wydał *Osiemdziesiąt. Studium o poezji „przełomów”* (Lublin 2020) i *Przeciw entropii, przeciw arkadii. O pisarstwie Zygmunta Haupta* (Kraków 2021).